TussenRuimte

MISSIONAIR • INTERCULTUREEL • VERBINDEND

MACHT EN MACHTELOOSHEID

2018 | 1

De mooiste pelgrimroutes in Europa

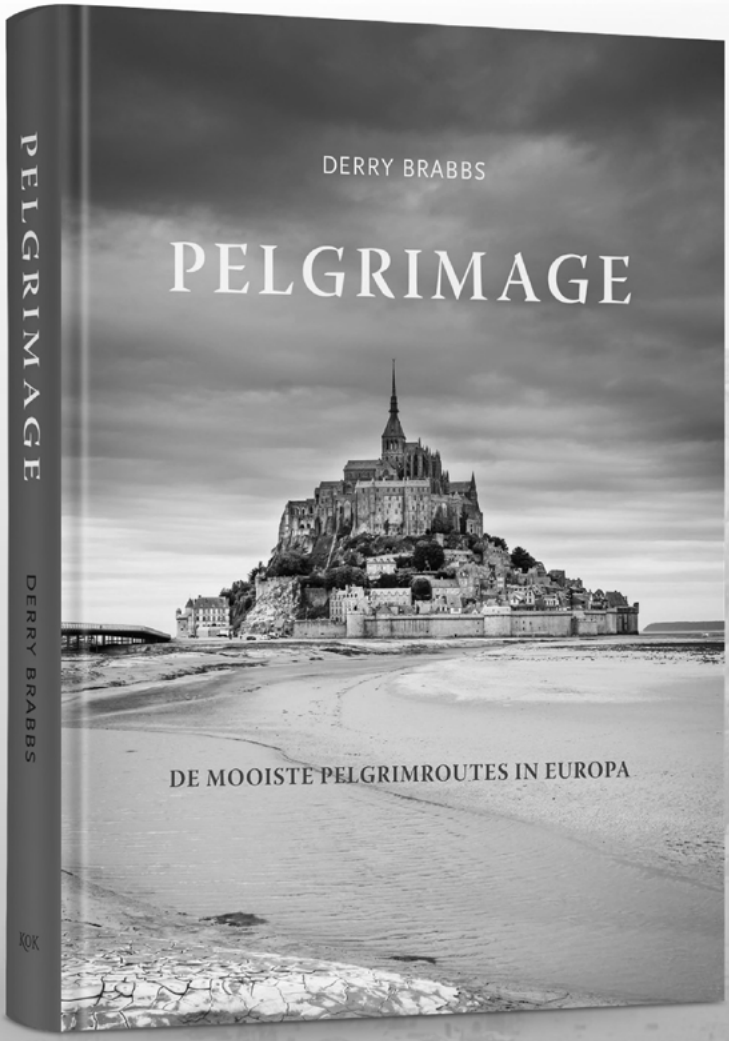

Derry Brabbs brengt niet alleen de belangrijkste en bekendste pelgrimroutes in beeld, maar ook bijzondere alternatieve routes, zoals de Via Francigena die door Zwitserland en Italië naar Rome leidt. De oude architectuur en de rustieke landschappen in *Pelgrimage* doen je dromen om zelf op pelgrimage te gaan.

€ 39,99 | hardcover | 256 blz. | 9789043529273

KOK

kok.nl

INHOUD

TR

3 Redactioneel

14 Gastcolumn

31 Was getekend

36 Column

48 Beeldmeditatie

50 Impressies

56 Kunst & cultuur
- *Film*
- *Muziek*
- *Boeken*
- *TR-tips*

63 Agenda

64 Vooruitblik

4 REPORTAGE | Marie Hansen-Couturier
Machtsmisbruik en vergeving

9 ONDERZOEK | Sake Stoppels
Missionaire machthebbers
Over het eerherstel van macht

15 DEBAT | Hans de Wit – Boudewijn van Schoonhoven
– Macht in zending: 'Christus is niet los verkrijgbaar' (blz. 15)
– De grootste gunst: 'Zending is getuigen van Christus' (blz. 18)

21 PORTRET | Johanneke Kroesbergen
'In Afrika geloven ze nog in hekserij'
Reflecties op een ongemakkelijke uitspraak

27 ANTITHESE | Jaap Haasnoot
Een bisschop die mens-erger-je-niet speelt
Zendingswerker en machtsongelijkheid

32 KRONIEK | De Heerbaan
Missionaire aandachtsgebieden net na de Tweede Wereldoorlog

37 BESCHOUWING | Jaap van Slageren
Europa en Afrika: cultureel en missionair onderling afhankelijk

42 PERSPECTIEF | Paula Dubbink
Sinte Thekla en de macht over je eigen leven

TussenRuimte
missionair • intercultureel • verbindend

jaargang 11 | nummer 1 | april 2018
ISSN 0165-988X

TussenRuimte is een kwartaaltijdschrift voor missionaire en interculturele theologie dat verschillende christelijke stromingen verbindt en samengesteld wordt door een Nederlands-Belgische redactie.

TussenRuimte doet verslag van missionaire initiatieven, in woord en daad, lokaal en wereldwijd. Het tijdschrift wil vanuit het christelijk geloof inspireren en reflecteren op religies en culturen, met de bedoeling steeds opnieuw een proces van verstaan op gang te brengen. Zo kan ruimte ontstaan voor de betekenis van het evangelie in onze tijd.

TussenRuimte is een uitgave van de Nederlandse Zendingsraad (NZR) in samenwerking met MissieNederland, Prisma, de Verenigde Protestantse Kerk in België en Uitgeverij Kok in Utrecht.

© 2018 Uitgeverij Kok en de redactie van *TussenRuimte*
Overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Omslagafbeelding:
Vluchtelingen langs de spoorlijn bij Calais-Fréthun, richting de Kanaaltunnel, juli 2015

Redactie
Jacoline Batenburg, Foka van de Beek (hoofdredacteur), Annemieke van den Berg, Rob van Essen, Piet Both, Peter-Ben Smit, Chris Vonck, Wilma Wolswinkel

Eindredactie
Marieke van der Giessen-van Velzen | Redactie.AMG

Redactieadres
TussenRuimte
Nederlandse Zendingsraad
Hoofdstraat 51
3971 KB Driebergen
T (0343) 745 245
E tussenruimte@zendingsraad.nl
W zendingsraad.nl/tussenruimte

Foto's en illustraties
Philippe Huguen /AFP (omslag), GZB (3, 28), openwalls.com (5), MAF/Dupuis (10), Kerk in Actie (22, 23), Africa Presse (24), Roel Ottow (31), goudeneeuwremake.wordpress.com (38), Tineke Smith (49), wikimedia.org (62)

Basis-layout
Peter Slager | Garage bno

Abonnementenadministratie
VBK | media, abonnementen
Postbus 13288
3507 LG Utrecht
T 088 – 700 2780 (09.00-12.00)
E abonnementen@kok.nl

Abonnementen *vanaf 1 januari 2018*
Een jaarabonnement in Nederland kost € 44,50;
in het buitenland € 52,00. Studentenabonnement: € 29,00.
Losse nummers: € 11,50 (exclusief porto).
Proefabonnement van twee nummers: € 16,50.
Het abonnementsjaar loopt van januari tot en met december. Abonnementen worden stilzwijgend verlengd, tenzij minimaal drie maanden voor het einde van de abonnementsperiode schriftelijk is opgezegd. Adreswijzigingen graag drie weken voor de ingangsdatum schriftelijk doorgeven.

Deze uitgave is gedrukt op papier van verantwoorde herkomst.

Macht en machteloosheid

Opnieuw zag ik al de onderdrukking die er onder de zon plaatsvindt. En zie, de tranen van de onderdrukten; zij hadden echter geen trooster. Aan de kant van hun onderdrukkers was macht, zij daarentegen hadden geen trooster (Prediker 4:1).

Bij wie roepen deze woorden niet meteen allerlei ervaringen en gedachten op? Regelmatig worden we geconfronteerd met een gevoel van machteloosheid: in ons eigen leven, in de kerk, als we de ellende zien in de wereld om ons heen. Machtigen hebben macht en kunnen die misbruiken. Dat zien we rondom #MeToo, in de oorlog in Syrië, in situaties in kerk en zending waarin leiders vechten om hun positie te behouden. En als we eerlijk zijn, zijn er in onze eigen zendingsgeschiedenis of misschien zelfs in onze eigen levens ook momenten waarin er gekozen werd voor macht in plaats van voor kwetsbaarheid. Over macht en machteloosheid in kerk en zending valt veel te zeggen. Voor deze *TussenRuimte* moesten we keuzes maken, uiteraard kan niet alles aan de orde komen. Het perspectief in dit nummer ligt vooral bij de zendingswerker en de visie van westerse theologen. De stemmen van mensen elders komen dit keer weinig aan bod. Dat is niet een geheel bewuste keuze, het komt ook omdat enkele geplande artikelen niet binnenkwamen. In andere nummers van *TussenRuimte* zijn deze perspectieven weer wel te vinden.
Deze meer westerse invalshoek blijkt echter ook een grote variëteit aan bijdragen op te leveren. Van #MeToo tot de vroegchristelijke heilige Thekla, die een feministe *avant la lettre* is – of toch niet? Van dienend leiderschap tot hekserij in Zambia of omgaan met macht in een zendingssituatie. Macht en machteloosheid, je komt het overal tegen en het vraagt bijna altijd om een reactie, juist ook in kerk en zending. Deze *TussenRuimte* hoopt een bijdrage te leveren in de gedachtevorming hierover.

Kinderen zijn de dupe van het geweld in Zuid-Soedan.

— Foka van de Beek, hoofdredacteur

Machtsmisbruik en vergeving

'Vergeef ons onze schuld, zoals ook wij anderen hun schuld vergeven.' Het is een van de beginselen van het christelijk geloof. Maar kan dat zomaar, na seksueel misbruik? En wat als er sprake was van misbruik binnen de kerk?

De eerste dagen dat #MeToo *trending* werd op de sociale media, durfde ik mijn Facebook-tijdlijn soms nauwelijks te openen. Elke keer schrok ik weer van de hoeveelheid nieuwe berichten die ik zag staan. Mensen van wie ik het wist, maar veel meer nog van wie ik geen flauw idee had. Langzaam maar zeker kwam er een nationaal gesprek op gang, dat hier en daar in een flinke discussie uitmondde. Was #MeToo een nieuwe stap in de emancipatie van de vrouw? Of een veredelde vorm van aanstelleritis? De meningen liepen sterk uiteen. Ook mannen en transpersonen spraken: dit is niet alleen een probleem waar vrouwen mee te maken hebben. En het bleek: misbruik is in allerlei situaties mogelijk, ook (of: juist) waar je het niet verwacht.*

De vraag naar schuld

#MeToo kwam op gang vlak nadat ik mijn masterthesis had afgerond, met als onderwerp 'vergeving na misbruik in het pastoraat'. Gender- en machtsaspecten speelden daarin een belangrijke rol. Niet alleen omdat in de meeste gevallen de pleger mannelijk en het slachtoffer vrouwelijk is. Let wel: in de *meeste*, niet in *alle* gevallen: naar schatting is de verdeling zo in negentig procent van de meldingen.

Misbruik in het pastoraat heeft alles met machtsverhoudingen en machtsmisbruik te maken. Tijdens mijn onderzoek kreeg ik meer dan eens de vraag: 'Maar ze had toch "nee" kunnen zeggen?'

Omdat ik onderzoek deed naar misbruik bij volwassenen, kwam de vraag naar schuld snel boven. Zo zei een ervaringsdeskundige: 'Als een kind misbruikt wordt, is het heel duidelijk waar de schuld ligt. Maar bij een volwassene ligt dat ingewikkelder. Ik ben niet dat kind, ik kan zelf verantwoordelijkheid nemen. Dus ligt de schuld ten dele ook bij mij.'

In een kerkelijke setting kan dit bovendien samengaan met theologische opvattingen over schuld en vergeving die het slachtoffer ook verantwoordelijk maken. Het gegeven dat slachtoffers van misbruik, in welke situatie dan ook, zich dikwijls sowieso schuldig voelen aan wat er is gebeurd, wordt hierdoor alleen maar versterkt.

Machtsaspect

Wat bij de schuldvraag al snel over het hoofd gezien wordt, is het machtsaspect dat bij misbruik altijd meespeelt. Ook bij misbruik in een pastorale setting is dat het geval: de pastor heeft een andere soort

'Wiring hearts'. Er is lef voor nodig om kritisch te kijken naar de manier waarop jij en je gemeente over vergeving (s)preken.

macht dan de pastorant. Meer macht, zou je kunnen zeggen.
Allereerst staat een pastor in het ambt, dat wil zeggen: hij heeft een bepaalde functie en rol. In deze hoedanigheid is hij aanwezig bij een pastoraal bezoek – gezonden door de kerk, zou je kunnen zeggen. En als afgeleide daarvan is er ook een gezonden zijn door God. Dat levert een exponentiële vergroting van de macht op: niet zelden rechtvaardigt een pastor zijn gedrag met: 'God vindt dit goed.' Als pastorant ben je dan niet gemakkelijk in staat om te zeggen: 'God vindt dit helemaal niet goed, en ik ook niet.'
Waar een dergelijk verschil in macht is, kan misbruik ontstaan. Met macht komt verantwoordelijkheid mee, de verantwoordelijkheid om je macht niet te misbruiken.

Feministische theologie

Het thema van macht en *gender* komt bij uitstek in de feministische theologie naar voren. Gelinkt aan bevrijdingstheologie heeft de feministische theologie met name aandacht voor patriarchale machtssystemen, die bewust en onbewust nageleefd worden in kerk en samenleving. Daar vormt de theologie geen uitzondering op, net zo min als kerkelijke instituties.

De theologe Kathryn Tanner merkt terecht op dat er ook in de theologie sprake is van dominante discoursen die veelal patriarchaal gekleurd zijn. Een 'tegenperspectief' zoals dat vanuit de feministische theologie gegeven wordt, kan ruimte bieden voor nieuwe interpretaties van macht en machtsverhoudingen, en van vergeving.

Daarbij moet altijd de vraag naar de op handen zijnde belangen gesteld worden: wie heeft er baat bij deze theologie? In het (s)preken over vergeving in de gemeente en in de theologie is dat ook een zinvolle vraag om telkens weer terug te laten komen. Welke belangen worden gediend met de wijze waarop ik in mijn gemeente over vergeving (s)preek? Wiens belang dient het, voor wie is het goed als ik iemand vraag om te vergeven?

Feministische filosofie

Ook in de filosofie is 'vergeving' een veelbesproken onderwerp. Kathryn Norlock is echter een van de weinigen die dit vanuit expliciet feministisch standpunt doet. Zij kiest hiervoor omdat het vrouwelijk perspectief voor haar meerwaarde heeft: '*[...] a feminist perspective would not merely add to the information about forgiveness, but would importantly widen and deepen the scope of philosopy of forgiveness.*' [1] Norlock stelt dat vergeving per definitie '*gendered*' is. Dat wil zeggen: vergeving wordt eerder van vrouwen verwacht dan van mannen en daarmee tot feminien cultureel ideaal verheven.[2]

Met Janice Haaken voert Norlock dit terug op culturele ontwikkelingen die al uit de negentiende eeuw stammen en waarin het ideaalbeeld ontstond voor vrouwen uit de middenklasse om bewaarders en bewaaksters te zijn van een harmonieuze eenheid in de familie, een belichaming van onvoorwaardelijke liefde.[3] Haaken concludeert: '*there are long-standing cultural scripts aligning forgiveness, as an emotional state, with femininity ... To forgive may be divine, but it is also thought of as a feminine spiritual craft.*'[4]

Vanwege de '*genderedness*' die met het begrip vergeving meekomt, vraagt Norlock aandacht voor de machtsverhoudingen die altijd een rol spelen bij vergeving. Zodoende wordt het begrip 'vergeving' vanuit sociaalwetenschappelijk perspectief geproblematiseerd. Daarmee komen maatschappelijke en culturele verbanden aan het licht die in de feministische theologie wellicht nog onderbelicht worden. Terecht stelt Norlock dan ook: '*As a feminist, I appreciate the reluctance to value that which has been women's disproportionate burden.*' [5]

Erkenning en recht

Als in een gemeente bekend wordt dat de pastor misbruik heeft gepleegd, komt de

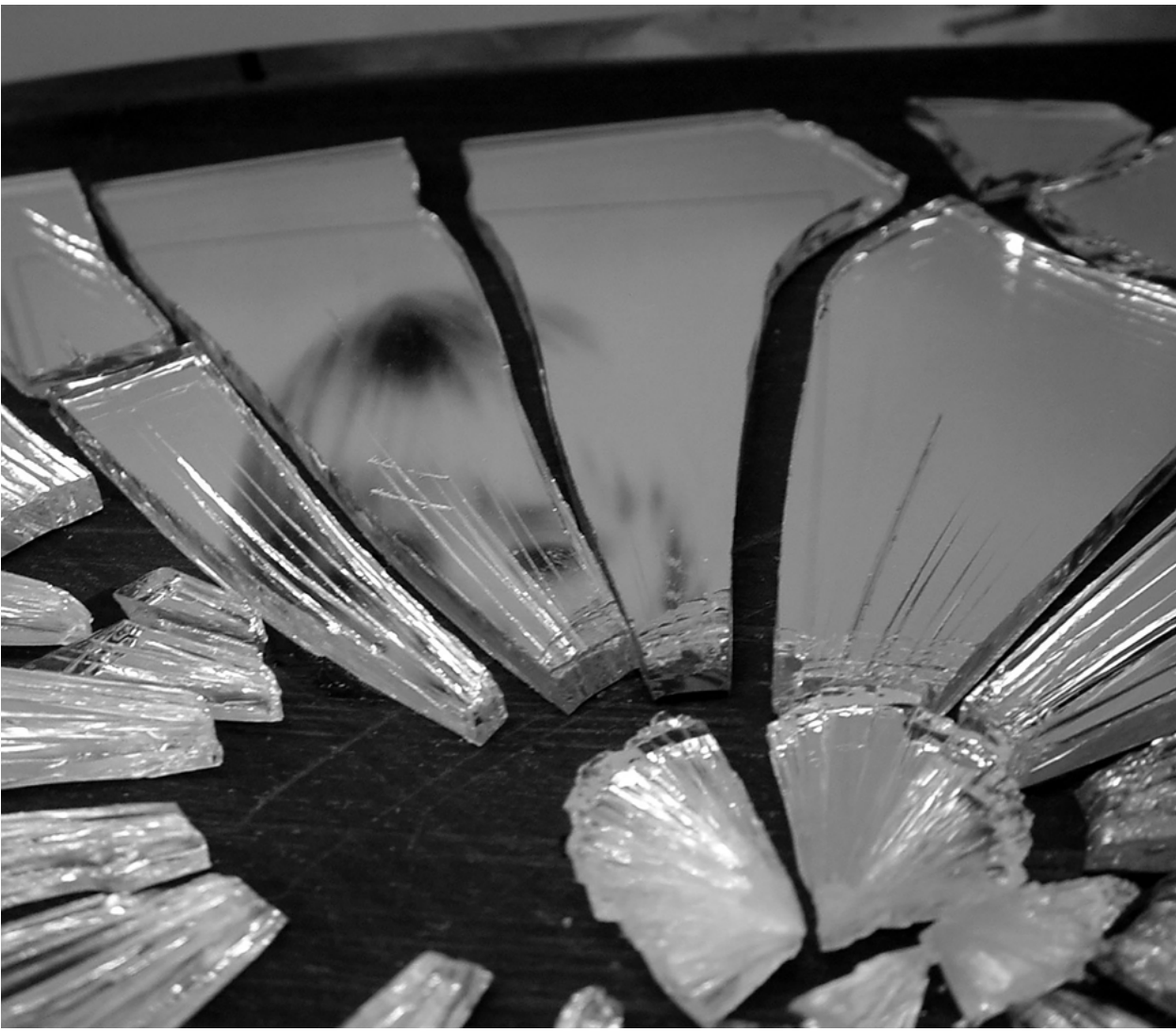

'Shattered mirror'. Rauw zijn de breuken die ontstaan in gezinnen of gemeente.

vraag naar vergeving vaak al gauw boven. Het slachtoffer (of: de slachtoffers) wordt gevraagd te vergeven, want 'dan kunnen we weer verder'.
Uit de meldingen die het SMPR – interkerkelijke stichting tegen misbruik in het pastoraat – binnenkrijgt, blijkt dat in de meeste gevallen zo'n situatie erop uitdraait dat het slachtoffer de gemeente verlaat, terwijl de pastor blijft.
Ook dat is een kwestie van macht: meestal heeft een pastor een zekere mate van aanzien in de gemeente. 'Maar hij is zo'n goede dominee', wordt er dan gezegd, 'hij is altijd zo betrokken. Nee, hij zou zoiets nóóit doen!'

Vragen om vergeving wordt dan vragen naar de doofpot: hoe kunnen we zo snel mogelijk verder? Dat is in het belang van de pastor en soms ook in het belang van een kerkenraad, maar zeker niet in het belang van het slachtoffer.
Voordat er sprake van vergeving kan zijn, is allereerst erkenning nodig: erkenning voor het verhaal van het slachtoffer en voor wat er is gebeurd. Vaak is er ook de wens naar recht: wat de pastor gedaan heeft, moet voor hem consequenties hebben. De schade wordt daarmee niet ongedaan gemaakt, maar dit helpt herhaling van een dergelijke situatie hopelijk te voorkomen.

Lef

Praten of schrijven over misbruik in de kerk is per definitie moeilijk, rauw. Rauw zijn de verhalen van wie het meegemaakt hebben. Rauw is pijn die zo'n situatie bij alle betrokkenen veroorzaakt. Rauw zijn de breuken die ontstaan in gezinnen of gemeente. Rauw is de ongelijkheid in macht die aan het licht komt.
Het is geen makkelijk onderwerp om aan de orde te stellen. Het misbruik in de doofpot stoppen of zo snel mogelijk weer 'goed' willen maken lijkt soms de gemakkelijkste oplossing. Maar de gemakkelijkste oplossing is niet altijd de beste. Een slordig geheelde botbreuk moet ook opnieuw gebroken worden om fatsoenlijk te kunnen helen.
Waar het om gaat, is dat een kerkelijke context en de theologie een veilige plek kan, mag en moet bieden voor mensen die gekwetst en beschadigd zijn. Waar het om gaat, is dat er geluisterd wordt naar verhalen en ervaringen. Ook als dat ongemakkelijk en pijnlijk is. Ook als dat een herziening van de normale (machts)structuren betekent.
Daar is moed voor nodig, lef. Het lef om verhalen te horen waarvan je niet wilt dat ze waar zijn. Het lef om voor de kant van het slachtoffer te kiezen. Het lef om erop toe te zien dat er recht gedaan wordt, ook als dat zware consequenties heeft. Het lef om kritisch te kijken naar de manier waarop jij en je gemeente over vergeving (s)preken.
Dat daar pijn, twijfel en ongemak bij komen kijken, is onvermijdelijk. Om echt te kunnen luisteren en vervolgens te durven handelen, is het nodig je te laten raken.
Niet voor niets gaat het Nederlandse woord 'lef' terug op het Hebreeuwse *lēv*, dat 'hart' betekent.

** Een gedeelte van dit artikel verscheen eerder in het Friesch Dagblad.*

Noten

[1] Kathryn J. Norlock, *Forgiveness from a Feminist Perspective,* Lanham, MD: Lexington Books, 2011, 4
[2] Cf. ibid., 8-9
[3] Janice Haaken, in: ibid., 11
[4] Ibid.
[5] Ibid., 31

— Marie Hansen-Couturier volgde de Master Gemeentepredikant aan de Protestantse Theologische Universiteit (PThU) in Amsterdam en deed afstudeeronderzoek naar 'vergeving na misbruik in de kerk'.

Missionaire machthebbers

Over het eerherstel van de macht

Als je in missionaire publicaties de registers er op naslaat, vind je het trefwoord 'macht' of 'power' eigenlijk niet. Mijn rondgang langs min of meer recente missiologische studies liet me op dit punt met lege handen achter. Dat is een prikkelend gegeven.

De meeste theologen hebben niet zoveel met het thema 'macht', terwijl het uiteraard wel degelijk een rol speelt. Zelf kreeg ik een keer de vraag waarom ik geen aandacht had besteed aan het thema 'macht' in mijn boek over werken aan verandering in de kerk. Die vraag verraste me zeer, want ik had er geen seconde aan gedacht dit thema mee te nemen.
Deel ik daarmee in een soort van naïviteit van veel, zo niet de meeste theologen? Dat zou best kunnen. In ieder geval is de machtsvraag in de theologie doorgaans niet echt een thema, ondanks allerlei ontsporingen van leidinggevenden in kerken en religieuze bewegingen.

Er is bijna per definitie sprake van asymmetrie

Onlangs deed Johan Lock daar een boekje over open in zijn autobiografische roman *De erfenis van oom Adriaan* (2017). In een gemeente met een sterke missionaire *drive* gaat de voorganger – 'de gezalfde des Heren' – ongelooflijk de mist in met grensoverschrijdende seksuele praktijken.

Er is dus alle reden om over macht na te denken en dat geldt zeker ook voor missionaire situaties. Want daarin is bijna per definitie sprake van asymmetrie. De een heeft iets dat hij met iemand wil delen die dat (nog) niet heeft. Deze omschrijving is natuurlijk veel te kort door de bocht en misschien vloek ik zelfs in de missionaire kerk, maar om de zaak op scherp te zetten, zet ik het toch even zwart-wit neer.

Ontzagwekkende opdracht

Missionaire macht is bepaald niet het monopolie van de kerk. Daarom begin ik met een 'seculier' voorbeeld.

In de jaren tachtig van de vorige eeuw hadden producenten als Nutricia en Friesche Vlag hun zogenaamde *milk nurses* in – toen nog – 'de Derde Wereld'. Vrouwen gekleed in een wit uniform promootten het gebruik van babymelkpoeder. Dat deden ze ook in situaties van slecht drinkwater en onvoldoende hygiëne. Bovendien waren ze niet enkel gericht op vrouwen bij wie de borstvoeding niet of te weinig op gang kwam. De uitnodiging om met fles-

In Papoea-Nieuw-Guinea is de Nederlandse bijbelvertaalster een belangrijke schakel naar de buitenwereld.

voeding te beginnen was breder. Zo ontstond er een onnodige en zelfs schadelijke verschuiving van gezonde, hygiënische en gratis borstvoeding naar kostbare blikken melkpoeder. Ze maakten daarbij dankbaar gebruik van het idee dat alles wat uit 'het Westen' komt beter is. Imago is machtig! Onder meer door een Nederlandse werkgroep werd deze praktijk aangeklaagd en bonden de fabrikanten uiteindelijk in.

Intrigerend is hier het gebruik van kleding om de missie kracht bij te zetten. Het is een zijspoor, maar toch: zou het kunnen zijn dat kerkelijke ambtsgewaden ook een expressie van macht zijn? Ook als we niet geneigd zijn daar ja op te zeggen, zullen we moeten erkennen dat ze in ieder geval niet symbool staan voor bescheiden en belangeloze dienst.

Kennis als macht

Ik geef nog een tweede voorbeeld, nu wel uit de sfeer van de kerk.

Mijn echtgenote is bijbelvertaler en in die hoedanigheid betrokken bij een bijbelvertaal- en alfabetiseringsproject binnen een van de talloze taalgroepen in Papoea-Nieuw-Guinea. De eigenlijke vertalers zijn vier mannen die door de lokale kerk zijn aangewezen, mijn vrouw is primair facilitator.
Ook hier speelt macht een rol. Mijn vrouw levert kennis van de grondtalen, het leeuwendeel van de financiële middelen die nodig zijn en allerlei logistieke verbindingen. Tevens is ze een belangrijke schakel naar de buitenwereld voor deze zeer geïsoleerd levende taalgroep. Als er bijvoorbeeld een vliegtuig nodig is van de Mission Aviation Fellowship (MAF) – er is geen weg naar het woongebied –, dan schakelen ze haar in om een boeking te krijgen, want dat gaat nu eenmaal een stuk sneller en gemakkelijker.

Dit alles heeft ook met macht te maken. Kennis is immers macht en dat geldt ook voor toegang tot financiële bronnen en netwerken. Deze machtsverschillen worden binnen de organisatie waarvoor ze werkt feitelijk niet gethematiseerd. Daarin lijkt deze organisatie behoorlijk in de pas te lopen met de registers hierboven.

Als de 'machthebber' vertrekt …

Ik ga nog even door op het spoor van bijbelvertaalwerk.

> Recent, niet gepubliceerd onderzoek naar het gebruik van voltooide bijbelvertalingen in Papoea-Nieuw-Guinea, laat een heel gemengd beeld zien dat negatiever is dan wat men graag had willen zien. In verschillende van de onderzochte taalgroepen wordt de Bijbel in de lokale taal niet of nauwelijks gebruikt.
> De onderzoekers dragen daarvoor verschillende verklaringen aan. Een belangrijke factor lijkt de rol van kerkelijke leiders te zijn. Als zij de Bijbel in de lokale taal niet gebruiken in kerkdiensten en andere kerkelijke bijeenkomsten, is dat een grote rem op het gebruik ervan in de bredere geloofsgemeenschap. Ook hier komt de factor 'macht' om de hoek kijken. De lokale voorganger zet – al dan niet bewust gekozen – de toon voor de gemeenschap.

Het onderzoeksrapport heeft ook gekeken naar de rol van *expats* in de wording van een bijbelvertaling, maar heeft daarbij geen oog voor de mogelijke rol van machtsverschillen. Toch is het zinnig om – in ieder geval vragenderwijs – deze factor mee te nemen. Want zou het kunnen zijn dat, als na voltooiing van het vertaalproject 'de (buitenlandse) machthebbers' vertrekken, het project ook minder aantrekkelijk wordt? Er is dan immers geen koppeling meer met deze personen die openingen konden bieden naar zaken die normaal gesproken onbereikbaar zijn.
We zien vaker dat ontwikkelingsprojecten stagneren en soms zelfs helemaal verdwijnen als de (mede-)initiatiefnemers van buiten vertrokken zijn. Vaak wordt dan gerefereerd aan gebrek aan '*local ownership*', maar zou daarbinnen de machtsfactor ook een rol kunnen spelen? Gebrek aan '*local ownership*' is bij veel projecten zeker een factor van belang. Allerlei 'weldoeners' mogen zich dat ook zonder meer aantrekken, maar het is vermoedelijk niet het hele verhaal. De vaak onvermijdelijke asymmetrie tussen de gevers en de ontvangers en de daarmee gegeven machtsongelijkheid vallen doorgaans niet weg te nemen.

Wisselwerking

Ook daar waar leidinggevenden helemaal niet uit zijn op macht, hebben ze die wel. Het gaat immers om de relatie tussen 'leiders' en 'volgers'. 'Volgers' kunnen macht toekennen aan 'leiders', die zelf deze macht helemaal niet zoeken en zich er soms ook helemaal niet van bewust zijn.
Joke van Saane benadrukt in haar boek over leiderschap (2012) dat leiderschap altijd relationeel is. Geen leider zonder ondergeschikten of volgelingen. Ze besteedt daarom veel aandacht aan de dynamiek tussen leidinggevenden en degenen aan wie leiding wordt gegeven. Dat verruimt het klassieke

'Ook dienen is een vorm van machtsuitoefening. Dat is niet vies.' (Maarten den Dulk)

perspectief op de leider als degene die de lakens uitdeelt. Leiderschap is altijd een interactief gebeuren. Om in de beeldspraak te blijven: als er niemand is om de lakens aan te pakken, valt er niks uit te delen.

Geen leiders zonder ondergeschikten of volgelingen

Ik ga hier even terug naar de roman die ik eerder noemde. Lock laat zien dat misbruikte gemeenteleden het ergens ook een eer vonden in de belangstelling te staan van de voorganger. We zien hier een uiterst pijnlijke en ook desastreuze wisselwerking tussen leider en volgelingen, mede in de hand gewerkt door een manipulatieve theologie van de kant van de voorganger (vergelijk Van Saane 2012, 70ev.).

Dienen als vorm van machtsuitoefening

Onder theologen doen concepten als 'leiding als dienst' en '*servant leadership*' het heel goed. Illustratief is hier de ideële omschrijving van macht die de theoloog William Chris Hobgood geeft: '*power is the ability and willingness to mobilize and use God-given skills, gifts, and other resources in ethically appropriate ways to achieve a desired outcome that will benefit the congregation*' (Hobgood 2001, 114).
Veel kerkelijke leiders zullen hier direct ja en amen op zeggen. Dat is op zich ook nobel en zeer te waarderen. Ze bevinden zich ook in goed gezelschap: 'wie van jullie de belangrijkste wil zijn, zal de anderen moeten dienen, en wie van jullie de eerste wil zijn, zal ieders dienaar moeten zijn, want ook de Mensenzoon is niet gekomen om gediend ('gediakend') te worden, maar om te dienen

('te diakenen') en zijn leven als te geven als losgeld voor velen' (Markus 10:43-45).
Toch past het hier een spaak in het dienstbare wiel te steken. De praktisch theoloog Maarten den Dulk helpt ons daarbij. Hij bespreekt de ambtstheologie van de reformator Calvijn vanuit het verband tussen vrijheid en macht. Centraal staat de vrijheid van de christenmens (Luther) en daarmee verbonden de vrijheid van de gemeente.
De gemeente en haar ambtsdragers zijn geroepen deze vrijheid te koesteren en te bewaken. Dat vraagt om macht. Vrijheid en macht zijn, zo schrijft Den Dulk, geen concurrerende grootheden, maar het is de roeping van de macht de vrijheid te dienen.

De roeping van macht is de vrijheid te dienen

Hij schrijft dan concluderend dit: 'Het betekent dat er niet meer versluierend over macht gesproken hoeft te worden. Versluiering begint nog niet wanneer men het woord "ambt" interpreteert met "dienst", maar het begint wel waar men het begrip "dienst" gebruikt om te *ontkennen* dat het om macht gaat. Ook dienen is een vorm van machtsuitoefening. Dat is niet vies' (1997, 121).
Zo haalt Den Dulk macht uit de kerkelijke taboesfeer en geeft hij haar een reguliere plek in het denken over de kerk. Ook de dienaar heeft macht!

Met twee woorden spreken

Om terug te keren naar mijn echtgenote: ze ambieerde allerminst doelgericht een machtspositie in het bijbelvertaalwerk, maar kreeg die onvermijdelijk wel. Elke missie in een situatie van asymmetrie levert macht op en het is zaak deze macht ook onder ogen te zien en te erkennen. Dat zijn we niet echt gewend in de kerk, maar het is zinnig om vanuit een – zoals de Duitsers dat zo mooi noemen – *Fremdparadigma* te kijken naar de missionaire praktijk.
Concreet: we zouden het paradigma van dienst eens kunnen inruilen voor dat van de macht. Dat is dan uiteraard niet om de gerichtheid op leiding als dienst in te ruilen voor machtsdenken en machtsstreven, maar om met andere ogen te kijken naar een op zich positief paradigma, dat juist omdat het deugt toch verhullend kan werken.
Servant leadership blijft in de missionaire kerk geboden, maar we moeten ons blijven realiseren dat dit niet het hele verhaal is. We zullen met twee woorden moeten leren spreken. Want nooit is er geen machtsverhouding …

Literatuur

– Maarten den Dulk, 'De verzoeking Christus te representeren', in: Martien Brinkman en Anton Houtepen (red.), *Geen kerk zonder bisschop? Over de plaats van het ambt in de orde van de kerk*, Zoetermeer: Meinema 1997, 115-129
– Johan Lock, *De erfenis van oom Adriaan*, Amsterdam: Ambo/Anthos, 2017
– Joke van Saane, *Geloofwaardig leiderschap*, Zoetermeer: Boekencentrum, 2012

— Sake Stoppels is universitair docent Praktische Theologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en wetenschappelijk beleidsmedewerker binnen de Dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk in Nederland.

Waardigheid

Wie kijkt er niet naar 'The Crown'! Voor ons is het prime time rond middernacht. Elizabeth Windsor kreeg les over 'The English Constitution' en de rol van de gekroonde, met macht beklede vorst. Ze waakt nu al 66 jaar over de waardigheid van het bestel. Haar waardigheid is haar invulling van de macht. De regering waakt over de bekwaamheid daarvan. Waardigheid en bekwaamheid houden een bestel overeind. Zo werkt dat bij een overheid, in organisaties en ook in kerk en zending.

Het gaat niet altijd goed. We kennen de verhalen aan het thuisfront over machtsstrijd, corruptie en onbekwaamheid. Leidinggevenden en uitgezondenen oogsten lof van partners, cliënten, studenten en patiënten wanneer zij bekwaam en efficiënt werken. Het instituut en het project waaraan zij verbonden zijn verliezen daarentegen respect van donors en mogelijk ook de middelen wanneer het tegenovergestelde het geval is. We zetten niet voor niets waarden en doelen op papier, en we leggen daarover intensief verantwoording af.
De kerk zingt over de waardigheid van het Lam (Openbaring 5:9). Dat Lam, deze Jezus onderwees als gezaghebbende (Matteüs 7:28). Wij mogen herkend worden als mensen die met Jezus zijn (Handelingen 4:13). Er mag wel wat waardigheid van ons afstralen.
We hebben in een project geen vorst die moeten waken over waardigheid. Allen moeten bekwaam zijn en de kernwaarden van de organisatie overeind houden. En wat te doen als iemand daarin ernstig tekortschiet? Debora stond klaar toen Barak zich te afhankelijk opstelde. Aäron werd naast Mozes gezet. In veel organisaties houdt een dappere assistent de leidinggevende overeind. Mooi toch, wanneer medewerkers elkaar en de kernwaarden overeind houden en elkaar niet afmaken.

Rond middernacht naar 'The Crown' kijken is niet slim. Op dat uur ga je makkelijk moeilijk denken. Heb ik dat 'elkaar overeind houden' eigenlijk gedaan? Reageerde ik met waardigheid op de verontwaardigde en tegelijkertijd smakelijke verhalen over het tekortschieten van anderen in de organisaties waaraan ik verbonden was? Hield ik daarmee hun waardigheid wel overeind? Wanneer je samenwerkt, gaat het om grotere dingen. In elk geval groter dan je eigen mening en jouw manier van kijken.

— Piet Both is ambassadeur voor Leprazending Nederland en lid van de redactie van *TussenRuimte*.

Macht in zending

‘Christus is niet los verkrijgbaar’

Is de vraag die hier voorligt, namelijk of zending vooral georiënteerd moet zijn op humanisering en op maatschappelijke transformatie dan wel op bekering van de ander, een intrigerende of geeft de vraag eerder een vals dilemma aan? Ik heb reden om aan te nemen dat het om het laatste gaat.

Zending en transformatie

Van de mij bekende zendingsarbeiders ken ik niemand die niet ‘getransformeerd’, ja men zou zelfs kunnen zeggen ‘bekeerd’ is teruggekomen. Verandering gold in veel gevallen in de eerste plaats de persoon van de zendeling zelf. De confrontatie met andere contexten en culturen — culturen die vaak dichter staan bij de mediterrane cultuur waarin de Bijbel geschreven is; contexten waarin veiligheid, macht en ongelijkheid andere vormen en dimensies hebben dan in de eigen cultuur — liet diepe sporen na. De eigen, vaak westerse kijk op de wereld, manieren van vieren en bijbellezen werden onder kritiek gesteld, opnieuw bekeken en verrijkt.
Veel van die mij bekende zendelingen ontdekten bij hun missionaire arbeid al snel dat bijdragen aan humanisering en sociale transformatie in een ander land een gecompliceerde zaak is, die de kracht van de enkeling te boven gaat. Men ontdekte dat deze taak vooral geleerd moet worden van die ander en dat het bovendien een opdracht is waarmee je, als beschermde westerling, heel voorzichtig dient om te gaan.

Gewelddadig, zonder respect, uit op macht

In die ontmoeting met de ander werd ook al heel snel en heel vaak de herinnering operatief aan hoe de westerse cultuur en het missionaire werk zich in de geschiedenis hebben gema-

Hans de Wit is emeritus bijzonder hoogleraar aan de faculteit godgeleerdheid Vrije Universiteit. Hij bekleedde de Dom Hélder Câmara-leerstoel voor vrede en gerechtigheid en is inspirator van een nieuwe vorm van grensoverschrijdend bijbellezen: intercultureel bijbellezen. Van 1979 tot 1989 was hij in Chili werkzaam als zendingsarbeider en theologisch docent, uitgezonden door de afdeling Zending van het huidige Kerk in Actie.

nifesteerd en zich op veel plaatsen nog manifesteren — gewelddadig, zonder respect voor inheemse vormen van religie, uit op macht. Zendelingen nemen ook altijd de wijze met zich mee waarop het evangelie gestalte gekregen heeft in de eigen cultuur en context. Men is, bewust of onbewust, vertegenwoordiger van een religieus systeem verweven met een maatschappelijk systeem. Wil een zendeling werkelijk kunnen bijdragen aan transformatie in een andere dan de eigen context, dan zal hij of zij ook zelf een diepgaand proces van 'bekering' moeten doormaken.

Zending en macht

Maar al te vaak is die ontmoeting met de ander geladen met macht. Macht gebaseerd op kennis, geld, boeken, veiligheid, organisaties. Ik kwam onlangs een huiveringwekkende tekst tegen van een toespraak uit 1883 van Leopold II gericht aan de missionarissen werkzaam in Congo. Zo huiveringwekkend dat je denkt dat het niet waar kan zijn dat dit zo gezegd is. De koning brengt zijn opdracht aan de missionarissen als volgt onder woorden:

> 'The task that is given to us to fulfil is very delicate and requires much tact. You will go certainly to evangelize, but your evangelization must inspire above all Belgium interests … Your essential role is to facilitate the task of administrators and industrials, which means you will go to interpret the gospel in the way it will be the best to protect your interests in that part of the world … I make reference to their Mystic System and their war fetish - warfare protection - which they pretend not to want to abandon, and you must do everything in your power to make it disappear … Evangelize the niggers so that they stay forever in submission to the white colonialists, so they never revolt against the restraints they are undergoing … Teach the niggers to forget their heroes and to adore only ours.' [1]

Een dergelijk citaat legt een andere dimensie van zending bloot, namelijk de opdracht machtsstructuren te ontmaskeren in het proces van de ontmoeting met de ander. Dat we ongevoelig geweest zijn voor macht en de waarden van de (religieuze) traditie van de ander en voor de vraag of ons missionair optreden ook niet-koloniaal kan zijn, is iets wat derdewereldtheologen het westers christendom nog steeds in hoge mate verwijten.

Ongevoelig voor de waarden van (religieuze) traditie

Zending en bekering

Wanneer in de missionaire opdracht het accent ligt op de bekering van de ander, de uitnodiging Christus als Heiland en Redder te aanvaarden, dan moet aangetekend worden dat men goed moet weten om welke Christus, om welke Heiland het gaat. Christus is niet los verkrijgbaar, om maar zo te zeggen. Je overgeven aan Christus als Heiland en Redder van de wereld, impliceert ook altijd deel worden van een visie op wat de taak is van de christen in een wereld die in brand staat. 'I make reference to their Mystic System … which they pretend not to want to abandon, and you must do everything in

Reactie op Hans de Wit

Het is waar dat een zendeling een transformatie, een 'bekering', ondergaat wanneer hij in een andere cultuur gaat werken. Hij of zij moet zich bekeren van zijn eigen cultuur en gevoel van superioriteit. Niet alleen de zendeling, maar ook zending is voortdurend in transformatie, voortdurend lerend.

Bekering van zendeling, zonder zich af te keren

Zending heeft geleerd om zo snel mogelijk een zelfstandige lokale gemeente te stichten en zich dan terug te trekken. De lokale gemeente heeft dan haar eigen manier van bijbellezen, eigen zelfwaardering in Christus, alsook eigen leiding, financiën, theologiseren en missionair mandaat. Maar een 'bekering' kan ook de verkeerde kant op keren. Fouten en verwijten van het verleden moeten zending niet afleiden van het primaire mandaat van evangelieverkondiging. De stichter van CAMA, A.B. Simpson, was een tijdgenoot van Leopold II en een betere woordvoerder voor zending. Het ging hem niet om een westerse of lokale (religieuze) macht, maar om Christus:

> 'God has given us the Gospel as a trust, and we have been keeping it as a luxury and letting the world perish without it. It is an emergency because of the awful need of lost humanity. It is a question of life and death. These [social issues] are important, but this is imperative. These are urgent, but this is emergent.' [1]

— *Boudewijn van Schoonhoven*

Noot

[1] A.B. Simpson, 'Missionary Messages', Christian Alliance Publishing Company, op: www.cmalliance.org/about/history/simpson

your power to make it disappear', zei Leopold. Maar wie bepaalt wat slechte geestelijke machten zijn waarvan mensen verlost moeten worden?

Persoonlijke ervaring

Terugblikkend — we werden uitgezonden naar Chili in de donkere dagen van Pinochet — neemt mijn zendingsverleden vooral de vorm aan van een diepgaand onderwijsleerproces, waarbij de leercomponent misschien wel de belangrijkste en zeker fundamenteel voor mijn theologiseren en geloven is geweest. Nooit is bekering een kernwoord geweest van ons uitgaan, wel onderwijs, ontmoeting. Of ik mensen bekeerd heb, weet ik niet. Misschien om tot andere manieren van bijbellezen te komen en dan ook tot een nieuwe zelfwaardering, namelijk dat ook en juist zij, de armen, zonen en dochters van Christus genoemd moeten worden.
Daar, in die tussenruimte, is veel gebeurd.

Noot

[1] Verdere gegevens ontbreken mij. Het document eindigt als volgt: 'Mr. Moukouani Bukoko, born in 1915, transmitted this text to us; he obtained it by good luck in 1935. Moukouani Bukoko was a nurse at Kwamuth (Congo) Bolobo, and bought a Bible. This text was in that Bible. (Surely the priest had forgotten it in the Bible by mistake.)'

De grootste gunst

'Zending is getuigen van Christus'

Als de kerk maar één euro had om te besteden aan zending, maar één zendeling kon uitzenden of maar één gebed kon bidden dat verhoord wordt, dan moet dat voor het volgende zijn: voor de verkondiging van het Evangelie op plekken waar mensen niet de kans hebben om Jezus te leren kennen.

Zending kan gericht zijn op plaatsen waar al kerken zijn, maar de hoogste prioriteit ligt bij mensen die nog van de hoop van Christus moeten horen. Dat is de grootste gunst die de kerk kan geven aan een gebroken wereld. CAMA-zending gelooft dat de grootste nood, armoede, onrecht en vervolging die mensen kunnen treffen, is dat ze niet de kans krijgen om Jezus te leren kennen. Jezus is de bron van hoop voor mensen, in dit leven en voor de eeuwigheid hierna.

Het verhaal van de Bijbel

Het verhaal van de Bijbel roept op tot overgave aan God door Christus. De eerste drie donkere wolken die de mensheid bedekten kwamen doordat de mens los van God wilde leven. De keuze om zelf te bepalen wat goed en slecht was, groeide uit tot een epidemie in de hele maatschappij. Geen vloed kon dit verhelpen. De mensen konden een schitterende samenleving voor zichzelf vormen … maar zonder God.

De Bijbel zoomt dan in op Israël. Een uitverkoren volk dat veel hulp van boven krijgt om een voorbeeldige samenleving te worden. Alles wordt ingezet, wonderen, profeten en een volmaakte wet. Toch berispt God het volk. Ze hadden een nieuw hart nodig, een nieuw denken.

Wanneer Jezus komt, kondigt Hij een nieuw Koninkrijk aan. Een Koninkrijk dat niet van mensen is, maar van God. Toegang tot dit Koninkrijk is er door bekering, niet dankzij zelfredzaamheid, zelfwaarde, zelfontplooiing. De apostelen begrepen dit goed. Ze waren maar met één ding bezig: getuigen van de opgestane Christus. Dat is de hoop waarvoor ze alles gaven.

Terwijl ik het schrijven van dit artikel overwoog, had ik een gesprek met een van onze zendingswerkers, werkzaam in een land dat

Boudewijn van Schoonhoven is directeur van CAMA-zending en zet zich in om vanuit Nederland zendelingen te helpen om Christus bekend te maken daar waar zijn naam amper klinkt. Hij is in Colombia opgegroeid en heeft in Nederland zijn opleidingen afgemaakt. Ze hebben als gezin met drie kinderen twaalf jaar in Jordanië en Syrië gewerkt.

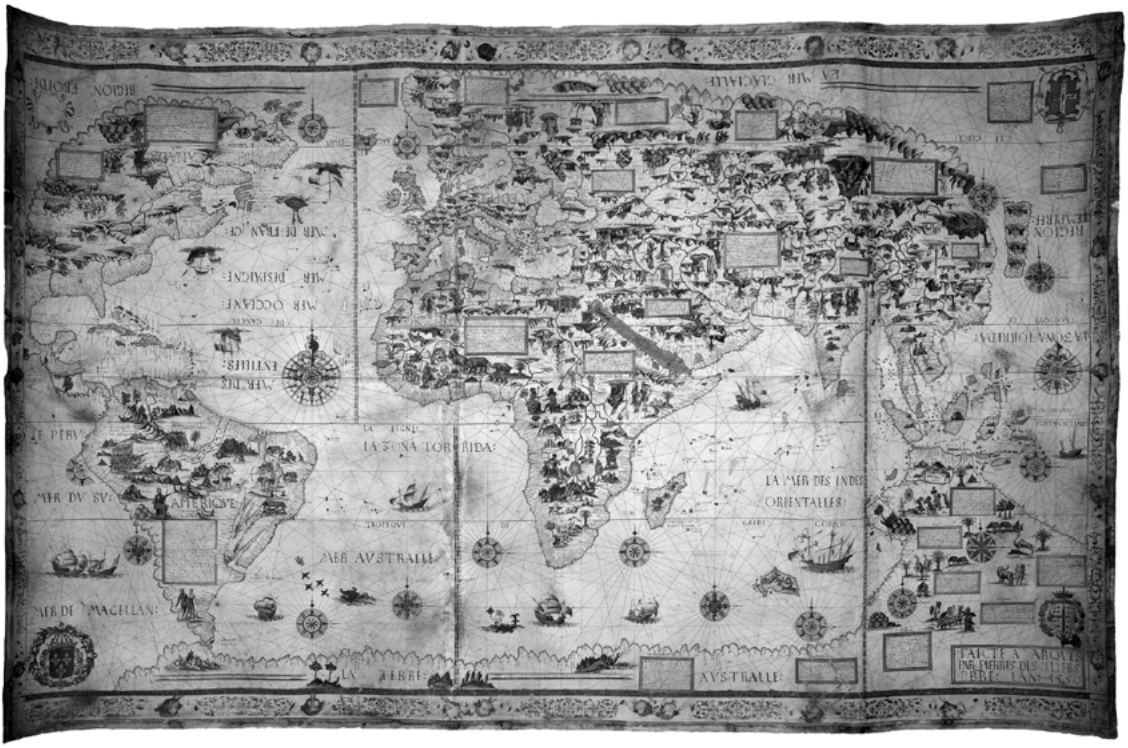

'Wanneer Jezus komt, kondigt hij een nieuw Koninkrijk aan.' Wereldkaart van Pierre-Desceliers, 1550, Collectie The British-Library in Londen

volgens de VN één van de minst ontwikkelde van de wereld is. Nummer drie van onderen. Hij deelde zijn teleurstelling dat de projecten van allerlei organisaties in het land zo weinig resultaat hebben. Zijn hoop was gevestigd op het kleine aantal christenen onder het volk waar zij voor werken.

Een nieuwe identiteit die zegt: 'God staat achter me'

Een vernieuwing van het denken is nodig, van binnenuit. Er moet een nieuwe identiteit komen die zegt: 'God staat achter me'. Alleen dit kan overwinnen tegen het heersende fatalisme of de armoede-mentaliteit. Dit is de reden dat zending zich eerst moet richten op de bekering van mensen, om van daaruit de samenleving te helpen.

Kern van christelijk wereldbeeld

Bekering en geloof in Christus is niet alleen het verhaal van de Bijbel, maar het is de kern van het christelijke wereldbeeld. Het is prominent in de leer van God, de mens, zonde en verzoening. God is een heilig God, al-goed, al-wijs. Hij weet hoe zijn schepping hoort te zijn. Daarom kunnen mensen nooit goed functioneren zonder Hem onderda-

Reactie op
Boudewijn van Schoonhoven

Zending gericht op de bekering van de ander of op humanisering en transformatie van de maatschappij? Ik zag het graag samen. En dat laatste dan ook als kwaliteit en effect van het bekeringsproces.

Tot welke Christus zal de niet-christen zich bekeren?

Van Schoonhoven spreekt van een volgorde: bekering tot Christus eerst, en daarmee, als vanzelf, wordt de samenleving geholpen. Dat is een niet vanzelfsprekende aanname: de meest christelijke landen zijn niet de meest nette.

Waar over bekering gesproken wordt in zijn bijdrage, gaat het om de bekering van de ander, de nog-niet-christen. Maar heeft de zendeling niets meer te leren? En: is bekering niet een levenslang proces, het gaan van een weg? 'Christus is niet los verkrijgbaar', schreef ik. Daarom en tot slot: tot welke Christus roepen we de niet-christen op zich te bekeren? Christus de Bevrijder, Christus de Verlosser, Christus de Gewonde Genezer, of toch liever die zachte Jezus met dat witte gezicht, dat sluike, halflange haar, die heldere ogen … uit de VS?

— Hans de Wit

nig te zijn. De mens is geschapen naar zijn beeld. Verliezen wij zijn beeld uit het oog, dan vervormen wij tot eigen creaties, creaties die God niet kan accepteren. Onvoorstelbaar is de prijs die Christus heeft betaald voor de heiligheid, gerechtigheid en liefde van God. Hij heeft het gedaan om mensen te herstellen en eeuwig leven te geven. Niet alleen voor een beter leven op deze aarde is Christus gekomen, maar ook voor een beter eeuwig leven. Zending moet zich voornamelijk richten op de beste langetermijnresultaten. Er is geen langere termijn en beter resultaat dan mensen uit een eeuwige afwezigheid van God te redden tot een eeuwig leven met God. Als de kerk nog in de eeuwigheid gelooft, dan zal ze het geloof in Christus verkondigen.

Een Turk werd christen. Na een tijdje vroeg een van zijn buren hem of hij een nieuwe baan had. Hij had duidelijk meer geld, besteedde meer tijd aan zijn gezin en was zichtbaar opgewekter. Nee, zei de Turkse christen. Hij had dezelfde baan, hetzelfde inkomen, en dezelfde vaste lasten … maar hij had een nieuwe kijk op het leven. Hij had zich bekeerd tot God en was christen geworden. Daardoor kreeg hij een andere blik op zijn eigen waarde, op zijn gezin, en op zijn tijds- en geldbesteding. Door zijn nieuwe levensstijl hield hij geld en geluk over. Wanneer het tijd is voor hem om de eeuwigheid in te stappen zal hij het voor altijd goed hebben, want Christus heeft die ongelofelijke prijs betaald.
Dit is het resultaat van zending.

'In Afrika geloven ze nog in hekserij'

Reflecties op een ongemakkelijke uitspraak

'In Afrika? Daar geloven ze nog in hekserij.' Hoe ik mijn best ook doe, ik hoor het vaak zeggen op gemeenteavonden waar ik vertel over mijn werk op een theologische universiteit in Zambia, of als ik vertel over mijn onderzoek naar verhalen over satanisme in Zambia.

In dit artikel bespreek ik wat er mis is met bovenstaande uitspraak, en hoe je als uitgezonden medewerker op een betere manier kunt spreken over hekserij en aanverwante zaken. De uitspraak 'In Afrika geloven ze nog in hekserij' heeft meer te maken met westerse ideeën over Afrika dan met de ervaren realiteit in een land als Zambia. Het historisch gegroeide westerse overwicht op wetenschappelijk gebied geeft ons de macht om zaken te benoemen, maar deze macht kan ons begrip van een andere context verduisteren.

'Interpretatiemacht' kan begrip van andere context verduisteren

Geloven in?

In de eerste plaats kan het werkwoord 'geloven' een verkeerde impressie creëren. Is hekserij iets waar je in gelooft? Geloven is een vreemd woord, heeft de Franse etnoloog Jean Pouillon eens opgemerkt (1982). Wie ergens in gelooft, drukt een overtuiging uit, maar tegelijkertijd is het woord geassocieerd met twijfel en onzekerheid – geloven is immers niet hetzelfde als weten.

Op het eerste gezicht lijkt 'geloof' gedefinieerd te kunnen worden als het voor waar aannemen van een propositie. Nieuwe feiten of overwegingen kunnen er voor zorgen dat de propositie bij nader inzien wordt afgewezen, en het geloof daarmee laten verdwijnen.

In het geval van hekserij (en wellicht ook in het geval van ons religieus geloof) is er iets mis met deze opvatting van geloven. De aanname dat heksen bestaan heeft niet zoveel te maken met rationele argumenten of feiten. Het gaat daaraan vooraf, het heeft te maken met hoe iemand denkt dat de wereld in elkaar zit.

In Nederland geloven we over het algemeen niet in heksen die het op ons gemunt hebben. Maar wij hebben andere dingen waar we gewoon vanuit gaan, voordat we de feiten kennen, en voordat we er een rationele beslissing over hebben genomen.

Een voorbeeld. Andere mensen hebben het in principe goed met mij voor. De een zal het eens zijn met deze uitspraak, de ander misschien niet. Maar of men het er mee eens is of juist niet, maakt feitelijk niet zo veel uit. Het is eerder een manier van in de

wereld staan, van naar de wereld kijken. Wie gelooft dat andere mensen het goed met hem voor hebben, interpreteert wat er met hem gebeurt volgens dat uitgangspunt – iedereen die zo in de wereld staat kan wel een verhaal vertellen dat dit bewijst. Zelfs al heb je een slechte ervaring, het geloof dat andere mensen in principe goed zijn verandert daar niet door.

Kwaad toedenken

Net als de overtuiging dat andere mensen het goed met je voor hebben, heeft hekserij niet echt te maken met rationele argumenten of feiten. Het gaat daaraan vooraf, het is de bril waardoor iemand de wereld ziet.
Op een bepaalde manier is de aanname dat hekserij bestaat het tegenovergestelde van het geloof in de goedheid van andere mensen. Wie denkt volgens de principes van hekserij, gaat ervan uit dat andere mensen het niet goed met hem voor hebben. Andere mensen zijn jaloers, ze wensen je ongeluk toe – en gebeurtenissen worden geïnterpreteerd vanuit dat kader. Er zijn mensen die het op je gemunt hebben. Er zijn mensen die je kwaad kunnen doen via ongrijpbare methoden.
Wie dat als uitgangspunt neemt, heeft een

De aanname dat hekserij bestaat is het tegenovergestelde van het geloof in de goedheid van andere mensen.

verklaring bij de hand wanneer een kind plotseling ziek wordt, of als een schimmel jouw maïs treft, en niet die van de buren, of wanneer het maar niet lukt om winst te maken: hier is hekserij in het spel.
In plaats van spreken over 'geloof in hekserij' is het beter om het te hebben over 'leven in een wereld met heksen'. In Zambia horen heksen bij de te verwachten mogelijkheden; zoals voor mij in Nederland bijvoorbeeld sneeuw in de winter en goede mensen daarbij horen.

Bij tegenslag, ziekte en misoogst is hekserij de verklaring

Schijn van eenheid

'In Afrika leven ze nog in een wereld met heksen' – is dat een betere uitspraak? Daar valt nog wel het één en ander op af te dingen. Afrika is een divers continent met verschillende culturele tradities. Het is dus gevaarlijk om algemene uitspraken te doen die zouden moeten gelden voor heel Afrika. Juist het fenomeen hekserij kan dienen als voorbeeld voor de diversiteit van het Afrikaanse gedachtegoed.
Hekserij is een ongelukkige term. Het Nederlandse label 'hekserij' en het Engelse '*witchcraft*' zijn westerse begrippen die gebruikt worden als vertaling voor een reeks van lokale termen. Door die verschillende lokale termen te vertalen met hetzelfde begrip 'hekserij' wordt de schijn van eenheid gewekt. Die eenheid is echter relatief. In veel Afrikaanse contexten bestaat de notie dat ongeluk, maar ook buitengewoon succes, te wijten zijn aan de verborgen macht van een persoon (Geschiere 2008, 220f). Maar er zijn ook verschillen: in sommige tradities is deze macht erfelijk, in anderen is het aangeleerd. Voor sommigen vindt de macht zijn oorsprong in een fysieke gesteldheid, voor anderen is het een spirituele aangelegenheid. Daarnaast heeft de vertaling van lokale termen met het begrip 'hekserij' het probleem dat associaties die horen bij het westerse begrip hekserij, worden

Soms is de macht van hekserij erfelijk, in anderen is het aangeleerd.

Beeld uit de film 'I am not a witch' van R. Nyoni.

overgedragen op het Afrikaanse fenomeen. De betekenis van hekserij zoals die zich in Europa heeft ontwikkeld is gerelateerd aan puur kwaad, en aan de duivel. Maar in Afrika is de heks van oorsprong helemaal niet louter slecht. De macht van de heks kan ook ingezet worden ter verdediging of voor andere positieve doeleinden. De duivel, ten slotte, is een christelijk begrip waarvoor, voor de komst van het christendom in Afrika, geen lokaal synoniem bestond.

In Afrika is de heks helemaal niet louter slecht

Satanisme-verhalen

Hekserij is niet overal hetzelfde. Er zijn verschillen tussen hekserij in Europa en hekserij in Afrika, en binnen Afrika is er ook geen sprake van een uniform begrip dat vertaald kan worden als hekserij. Daarnaast verschuift de betekenis van hekserij ook door de tijd heen. Sinds de komst van het christendom worden lokale Afrikaanse noties opgenomen in een wereldwijd, christelijk narratief. Heksen worden in dit nieuwe verhaal getransformeerd tot agenten van de duivel. In dit veranderingsproces ontstaan er ook ideeën over nieuwe vormen van onheilbrengend kwaad. Naast heksen wordt er tegenwoordig bijvoorbeeld veel gesproken over satanisten. Verhalen over satanisme lijken in veel opzichten op verhalen over hekserij. Net als heksen veroorzaken satanisten ongeluk – gezondheidsproblemen, huwelijksproblemen, problemen met werk, en zelfs de dood. Verhalen over satanisme lijken ook op verhalen over bezetenheid. Satanisten zijn zich vaak op het moment zelf niet bewust van hun affiliatie met de duivel en van het kwaad dat ze veroorzaken, net zoals iemand

die bezeten is soms niet weet wat hij doet. In tegenstelling tot heksen worden satanisten meer geassocieerd met de wereld van de stad, van commercieel succes en politieke macht, en van nieuwerwetse handelswaar.
De uitspraak 'In Afrika leven ze nog in een wereld met heksen' doet dus geen recht aan de diversiteit aan overtuigingen over spirituele machten.

Grote diversiteit aan overtuigingen over spirituele machten

Minder 'wij' tegenover 'zij'?

Waarom willen we dan toch zo graag die algemene uitspraken over Afrika doen?
In de westerse geschiedenis is Afrika vaak afgebeeld als 'de Ander'. Het beeld van die Afrikaanse Ander zegt vaak meer over wie de westerling denkt en hoopt te zijn dan over Afrika zelf. Wie zegt: 'Daar in Afrika leven ze nog in een wereld met heksen', creëert een imaginair land – 'daar in Afrika' – in binaire oppositie tot 'wij in Nederland'. Een duidelijke afscheiding tussen wij (in Nederland) en zij (in Afrika) benadrukt de groepscohesie en de gedeelde identiteit van de groep die 'wij' wordt genoemd. Het zegt echter weinig over de daadwerkelijke eigenschappen van de groep die met 'zij' wordt aangeduid.
De toevoeging 'nog' in 'In Afrika leven ze nog in een wereld met heksen' lijkt het beeld van 'wij' tegenover 'zij' te verzachten. Het impliceert dat Afrika niet radicaal anders is, maar gewoon een beetje achterloopt. Het drukt de verwachting uit dat, met de tijd, de heksen in Afrika ook wel zullen verdwijnen.
Dit is geen bijzonder merkwaardige verwachting. Het evolutionistische perspectief bleef invloedrijk in de populaire verbeelding, zelfs nadat het zijn aantrekkingskracht in de sociale wetenschap verloor. Het thema hekserij verdween in de jaren zeventig vrijwel volledig uit de antropologische literatuur. Onder invloed van modernisering, zo dacht men, zou de invloed van hekserijbeschuldigingen vanzelf afnemen. Deze verwachting is niet uitgekomen. Hekserij en verwante noties zoals satanisme zijn zeer aanwezig in hedendaagse Afrikaanse samenlevingen. Niet alleen op het minder ontwikkelde platteland, maar juist ook in de stad, op campussen van universiteiten en in de politiek.

Spanningen

Hekserij en moderniteit staan niet noodzakelijkerwijs in een antagonistische verhouding. Hekserij is aanwezig in de moderniteit. De meest moderne sectoren van de samenleving – onderwijs, politiek, economie – lijken geruchten over hekserij en satanisme niet af te stoten maar juist aan te trekken. De personen die het vaakst beschuldigd worden van betrokkenheid bij satanisme in Zambiaanse kranten zijn politici, zakenmensen, leraren, predikanten en overheidspersoneel. Al deze beroepsgroepen worden in Zambia geassocieerd met de stad, met vooruitgang, met moderniteit. Juist de ervaring van het leven in een samenleving die moderniseert, lijkt de populariteit van verhalen over heksen en satanisten te vergroten.
In mijn onderzoek naar satanisme in Zambia heb ik verhalen van Zambianen die claimen satanist te zijn geweest bestudeerd. Deze verhalen geven een indicatie van de

Met rijkdom, macht en genot verleidt de duivel de mens, Dirck Volckertsz Coornhert, 1550

spanningen die worden ervaren in de hedendaagse, Zambiaanse samenleving. In de getuigenissen zijn vooral spanningen rond het gezin en rond hiërarchische verhoudingen, onzekerheid ten opzichte van de spirituele wereld, en ambivalentie ten aanzien van materieel bezit zichtbaar.
Deze verschillende spanningsvelden hebben te maken met de ideeën en verwachtingen rond het begrip 'moderniteit' in Zambia. Op het gebied van familie, hiërarchische verhoudingen, spirituele en materiële zaken is de leemte tussen wat werd verwacht van moderniteit en het leven zoals het ervaren wordt, bijzonder groot. Verhalen over satanisme geven woorden en betekenis aan de ervaringen van desillusie met moderniteit. In plaats van te verdwijnen vindt de heks in Afrika nieuwe verschijningsvormen.
Voor uitgezonden medewerkers, met hun kennis van de Afrikaanse context, ligt er een taak om het complexe fenomeen van hekserij en aanverwante zaken voor het publiek thuis te verhelderen. De uitspraak 'In Afrika geloven ze nog in hekserij' verraadt de vooroordelen van de spreker en versluiert de complexiteit van het leven in een Afrikaans land in de eenentwintigste eeuw.
Laten we proberen om te luisteren naar mensen op verschillende plekken in Afrika, zodat we leren de realiteit die zij ervaren te begrijpen, voordat we hun leven vanuit onze westerse interpretatiemacht benoemen.

Literatuur

– Jean Pouillon, 'Remarks on the Verb "To Believe"', in: Michael Lambek (ed.), *A Reader in the Anthropology of Religion*, second edition, Malden: Blackwell, 2008 [1982], 90-96
– Peter Geschiere, 'Witchcraft', in: John Middleton (ed.), *New Encyclopedia of Africa*, Volume 5, Detroit: Thomson Gale, 2008, 220-226

— Johanneke Kroesbergen is Research Associate aan de Universiteit Pretoria en was de afgelopen zes jaar samen met haar man uitgezonden als docent aan de Justo Mwale University in Lusaka voor Kerk in Actie. Begin dit jaar promoveerde zij op het onderwerp 'Satanisme in Zambia' aan de Universiteit van Utrecht.

Een bisschop die mens-erger-je-niet speelt

Elke zendingswerker krijgt te maken met machtsongelijkheid of met machtsmisbruik in zijn of haar werk en leven in een andere cultuur. Hoe ga je daarmee om?

Toen ik zo'n twintig jaar geleden werd voorbereid om bijbelvertaalwerk te begeleiden in Ethiopië, waren de meeste vakken die we kregen 'technisch' van aard. We oefenden in het analyseren van een minderheidstaal die nog niet op schrift stond en we leerden de techniek van het bijbelvertalen. Daarnaast hadden we de vakken culturele antropologie en interculturele communicatie, maar die namen niet zoveel tijd in beslag. Onbewust (en zeker ook onbedoeld) kreeg ik tijdens de voorbereiding de indruk: 'Als ik de techniek van het bijbelvertalen maar onder de knie heb, dan gaat het allemaal goed komen.'

Luis in de pels

De realiteit was anders. Toen we na jaren voorbereiding eindelijk gingen wonen in een klein plaatsje te midden van het prachtige regenwoud in het zuidwesten van Ethiopië, bleken we wat minder welkom dan gehoopt. De kerk was wel blij met ons, maar de lokale overheid wist niet goed wat deze blanke zendingswerkers nu eigenlijk kwamen doen.
Een ambtenaar die verantwoordelijk was voor de ontwikkeling van de lokale taal en voor onderwijs begon ons tegen te werken. Hij was zelf al begonnen aan het maken van een woordenboek en hij zag het bijbelvertaalproject en de buitenlanders als een bedreiging voor zijn eigen project. Hij begon geruchten te voeden dat wij daar alleen maar waren om rijk te worden. Wij zouden namelijk de woorden van hun taal verzamelen en die verkopen in het buitenland!
De realiteit was dat ik ontzettend veel moest investeren in relaties en in het duidelijk maken waarom we daar waren en wat ons doel was. Ik kwam er snel achter dat al mijn vakinhoudelijke kennis wel nuttig was, maar dat ik beter mijn onderhandelingsvaardigheden kon ontwikkelen om het project te laten slagen.
De genoemde ambtenaar bleek een 'moeilijk persoon' te zijn, ook binnen de eigen cultuur. Gedurende het hele bijbelvertaalproject bleef hij een luis in de pels. Ook voor mijn opvolger in het project bleef het een continu proces van geven en nemen en dit ging door tot aan de voltooiing van de vertaling van het Nieuwe Testament.

Niet eenvoudig

In mijn huidige werk als regio-coördinator bij de GZB onderhoud ik relaties met onze partnerkerken en ik begeleid zendingswerkers bij het functioneren in een andere cul-

tuur. Regelmatig praat ik met mijn collega's over situaties van machtsongelijkheid en ook wel machtsmisbruik. Het is als zendingswerker in de praktijk niet eenvoudig om daarmee om te gaan.
Aan de ene kant hebben we te maken met cultuurverschillen als het gaat om macht, leidinggeven en gelijkwaardigheid. Het is verhelderend om de waarden van de Power Distance Index (PDI) van Geert Hofstede erbij te pakken voor Nederland en Oost-Afrika. Bij de PDI gaat het om de mate van gelijkheid of ongelijkheid tussen mensen in een maatschappij, waarbij macht en rijkdom dan een belangrijke rol spelen. Een hoge waarde duidt op veel ongelijkheid en een lage waarde laat zien dat die maatschappij minder nadruk legt op de verschillen tussen burgers op grond van macht en rijkdom.
In de index van Hofstede scoort Nederland 38 punten en Oost-Afrika 64 (bron: www.geerthofstede.nl). In Nederland proberen we ongelijkheid te minimaliseren; in Oost-Afrika wordt ongelijkheid tussen mensen verwacht en ook in stand gehouden.
Aan de andere kant doe je als zendingswerker je best om je zo goed mogelijk aan te passen aan de ontvangende cultuur. Je wilt die verschillen overbruggen. Dat is de focus van de voorbereidende training: hoe kan ik me zodanig aanpassen aan de ontvangende cultuur dat ik geaccepteerd word en een voorbeeld kan zijn voor anderen? En daar ontstaat dan ook de wrijving.

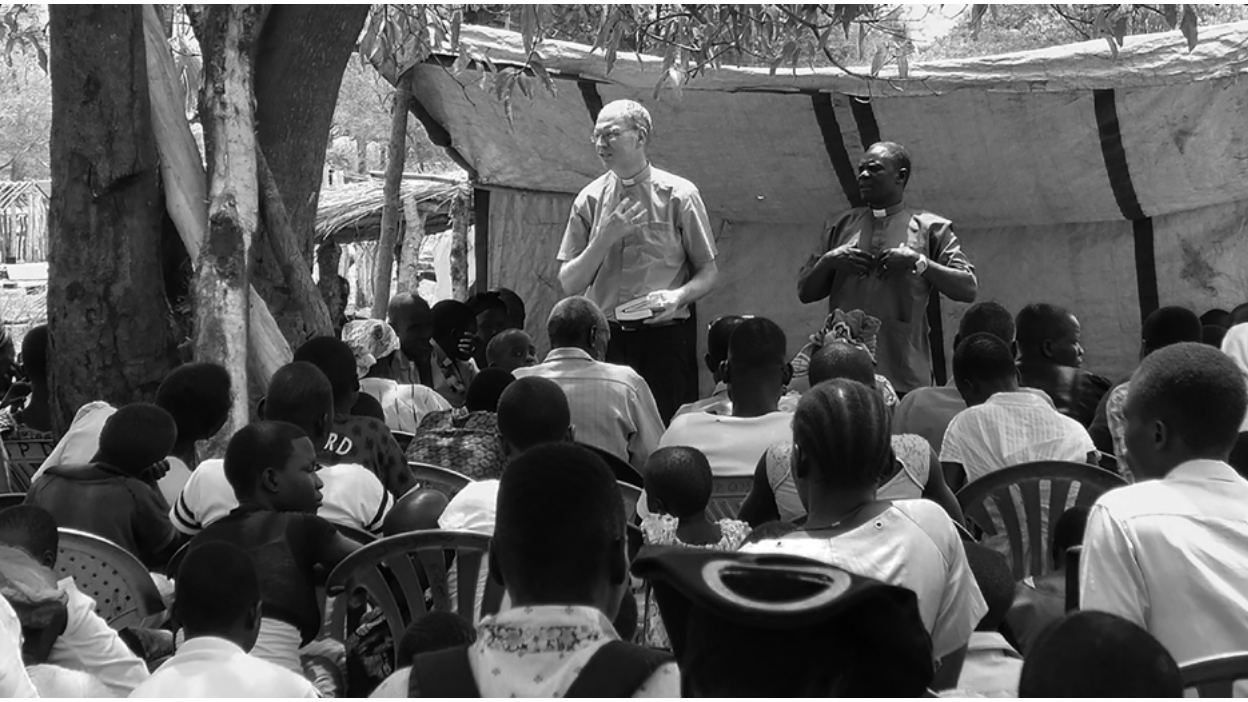

Er zijn cultuurverschillen als het gaat om macht, leidinggeven en gelijkwaardigheid; ook wil je je aanpassen aan de ontvangende cultuur. Jaap Haasnoot in een vluchtelingenkamp, Zuid-Soedan.

Als je leeft met het adagium van Kipling dat '*East is East and West is West, and never the twain shall meet*', dan schuurt het ook niet. Maar juist omdat we ons aan willen passen en effectief willen zijn, hebben we moeite met een bisschop die mensen abrupt van de ene werkplek naar de andere verschuift alsof hij mens-erger-je-niet aan het spelen is.

Hybride-status

Tijdens mijn eigen voorbereiding op een uitzending bij het (inmiddels opgeheven) Hendrik Kraemer Instituut heb ik de term 'hybride-status' geleerd. Als zendingswerker leef je op het kruispunt tussen twee (of meerdere) culturen. Ik woon in Oeganda, maar ik draag de westerse cultuur met me mee. Deze status is regelmatig lastig ('waar hoor ik nu eigenlijk bij?'), maar het biedt ook kansen. Juist vanwege die 'hybride-status' kunnen zendingswerkers ook bruggen slaan als het gaat over machtsongelijkheid. Ik wil hier echter ook benoemen dat zendingswerkers soms juist het probleem zijn. Sommige werkers vinden het moeilijk om de autoriteit van lokaal leiderschap te aanvaarden. Dat is niet het onderwerp van dit artikel, maar daar heb ik wel een aantal voorbeelden van gezien. Daarbij komt ook dat vanwege hun opleidingsniveau, bezittingen, toegang tot fondsen en vaak directe manier van communiceren westerse zendingswerkers – gewild of ongewild – meteen al een flinke dosis ongelijkheid met zich mee brengen. En dat gaat niet altijd goed.

Voorbeelden

Maar hoe ga je dan om met deze machtsongelijkheid als zendingswerker? Ik geef eerst een aantal voorbeelden die ik zelf heb meegemaakt of die ik heb gehoord. Ik eindig met een aantal nuttige principes die ik ontleen aan het boek *Cross-Cultural Conflict* van Duane Elmer.

Soms is de situatie zo onhoudbaar dat je je werk niet kunt meer doen en het je persoonlijk te veel kost. Dan is het de beste keuze om te vertrekken. Ik hoorde van een westerse zendingswerker die het na een jaar voor gezien hield. Haar opdracht was om binnen de kerk het zondagsschoolwerk op te zetten in een land waar vanwege een oorlog veel nood was. De bisschop woonde in een grote stad in een naburig land en kwam enkele keren per jaar op bezoek, maar zonder zijn toestemming mocht er niets gebeuren. Elke actie die gedaan werd zonder toestemming van de kerkleider, werd gezien als rebellie. Dit was een onwerkbare situatie die op korte termijn ook niet te veranderen leek en de zendingswerker vertrok.

Vaker is de situatie wat minder extreem en kun je als zendingswerker proberen zaken te verbeteren of er mee om leren gaan. Zelf heb ik verschillende malen lokale collega's 'gecoacht' in het omgaan met ongelijkheid. Als de kerk van buitenlandse donoren fondsen in Amerikaanse dollars krijgt, is het niet eerlijk als de werknemers van de kerk geen inflatiecorrectie krijgen op hun salaris. 'Stel die vraag in de vergadering!', zo hield ik mijn lokale collega's voor.

Ik geef zendingswerkers het advies om niet 'de hele wereld' te willen veranderen. Richt je op je eigen werkterrein en kijk wat je daar kunt verbeteren. Als je té veel, té snel wilt, dan houd je het niet vol. Het helpt ook om onze rol als zendingswerker niet te overschatten. Wij zijn niet meer dan bouwstenen in de kathedraal die God aan het bouwen is. Dat theologische motief (God bouwt zijn kerk, zijn Koninkrijk) wil niet zeggen dat je er niets aan kunt doen als zendingswerker, maar het geeft wel zicht op het grote plaatje waarin wij een bescheiden rol mogen spelen.

Een collega vertelde me dat ze flink was uitgevallen tegen een belangrijke kerkleider. Ze was zó gefrustreerd geraakt over de situatie dat de twee belangrijkste kerkleiders van haar kerk niet met elkaar door een deur kunnen, dat ze het eruit gooide. Ze schaamde zich en ging later terug om haar excuses aan te bieden. Dat leverde een goed gesprek op waarin zij haar 'hybride-status' kon gebruiken en het conflict tussen de twee kerkleiders vanuit een ander perspectief kon belichten. Niet dat daarmee de oplossing kwam, maar het gaf wel een opening om deze situatie bespreekbaar te maken.

Nuttige principes

Duane Elmer noemt in zijn eerder genoemde boek een aantal nuttige principes die toepasbaar zijn in het oplossen van '*cross-cultural conflict*' (181). Ik geef een paar van deze principes door.

1. Kies voor een indirecte manier van communiceren in een cultuur waarin schaamte en eer een belangrijke rol spelen.
2. Elke vorm van 'confrontatie' moet tijdens een persoonlijke ontmoeting gebeuren en niet publiek.
3. Gebruik culturele verhalen, spreekwoorden en voorbeelden om conflictsituaties te duiden. In Zuid-Soedan gebruikte ik in een preek het Soedanese spreekwoord 'Als twee stieren vechten, dan lijdt het gras daaronder' om de politieke situatie te benoemen.
4. Werk aan een goede verstandhouding met een lokaal iemand die je kan helpen om ingewikkelde situaties te begrijpen.
5. Bid dat God je wijsheid geeft en pas bijbelse principes toe. Deze laatste principes zijn cultuuroverstijgend.

Elke zendingswerker krijgt te maken met machtsongelijkheid of met machtsmisbruik in zijn of haar werk en leven in een andere cultuur. We moeten leren daarmee om te gaan en (kleine) stappen zetten om situatie te verbeteren. Dat is vaak niet gemakkelijk, maar de waarden van Gods Koninkrijk motiveren ons om niet op te geven. In dat Koninkrijk zullen 'veel eersten de laatsten zijn, en veel laatsten de eersten' (Markus 10:31).

Literatuur

Duane Elmer, *Cross-Cultural Conflict. Building Relationships for Effective Ministry*, Downers Groove, IL.: IVP Academic, 1993

— Jaap Haasnoot is regio-coördinator voor de GZB in Oostelijk Afrika. Hij woont in Kampala, Oeganda.

TEGENWERKING VAN ALLE TIJDEN

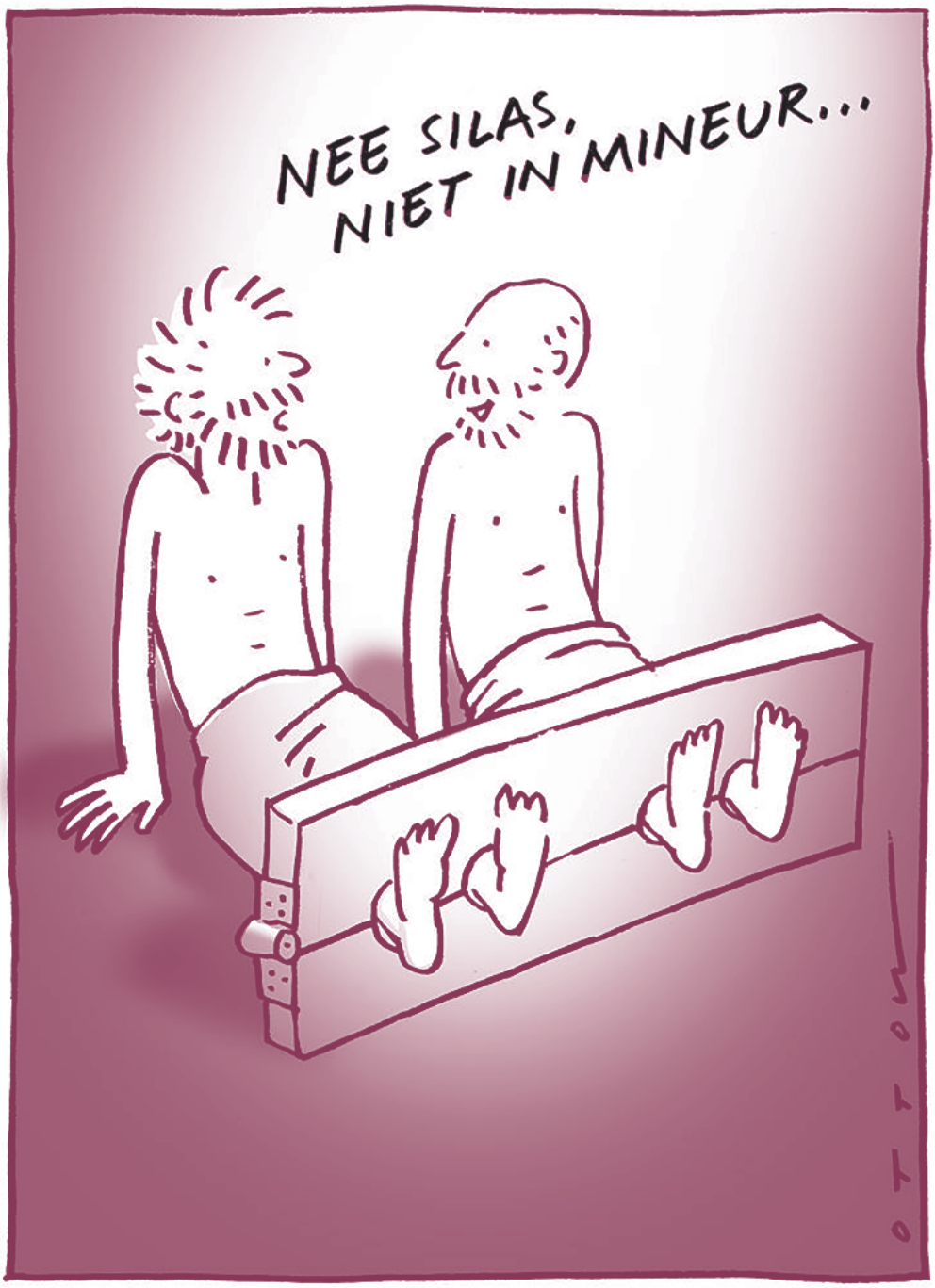

Missionaire aandachtsgebieden net na de Tweede Wereldoorlog

Zeventig jaar geleden werd het zendingstijdschrift *De Heerbaan* opgericht, de voorloper van *Wereld en Zending* en *TussenRuimte*. In het komende septembernummer zullen we uitgebreid stilstaan bij dit jubileum, naast het feit dat het voor *TussenRuimte* zelf ook een jubileumjaar is: het eerste nummer verscheen in 2008.
Zeventig jaar zendingstijdschriften laat zien dat er veel veranderd is op het gebied van de missiologische doordenking, aandachtsgebieden en prangende vragen rond kerk en zending. Verbazingwekkend is echter ook om te zien, dat sommige 'oude' vragen nu nog steeds actueel zijn – al zijn de antwoorden soms anders.
Als voorproefje van het jubileumnummer vindt u hieronder de integrale tekst van een artikel uit het eerste nummer van *De Heerbaan**, waarin de 'chroniqueur' een korte stand van zaken geeft over de actuele aandachtsgebieden net na de Tweede Wereldoorlog.

Men zou een verrassende ontdekking kunnen doen, als men zich eens zou verdiepen in de vraag, wàt de zendingstijdschriften in de tijd van de moderne zending hebben betekend. Dit zou een aangrijpend hoofdstuk kunnen vormen in een 'geschiedenis van de zendingsliteratuur', waarvan men al een proeve gegeven heeft.[i] *Mogen we hier met één enkele herinnering volstaan?*

Aan het eind van de XVIIIe eeuw vinden we over het Europese vasteland kleine groepjes "opgewekte" zielen, die zich geregeld verenigden om zich over "de voortgang van het Rijk Gods over de aarde" te laten inlichten. Door zendingsberichten werden zij – temidden van het verval der kerken in het vaderland getróóst door "de hoop, dat al hetgeen in onze landen verloren gaat – in Oost en West ruimschoots vergoed wordt" (Bengel). Hier werd het oog gescherpt voor de overwinningen des Heren temidden der volkeren. De "Berichten over de uitbreiding van het Rijk van Jezus in het algemeen en door zendelingen in het bizonder" (1799 – 1817 in het Rhijnland uitgegeven) hebben – naar het getuigenis der lezers – "een geloofssterkend tegenwicht gevormd tegen de vele treurige gebeurtenissen in staat en kerk". In deze kringen werd in Europa de

nieuwe zending geboren, die de XIXe eeuw tot een "zendingseeuw" zou maken. Nagenoeg alle grote zendingsorganisaties groeiden uit deze leesgezelschappen (en door de berichten werd men tot gebed gedreven) en gebedsgemeenschappen.

Bij het begin van een nieuw zendingstijdschrift is het goed dit nog eens in herinnering te roepen. Kàn dat nog zo? Of is de wereld intussen zo verwarrend geworden, het zendingswerk te uitgebreid en zijn we zelf geestelijk te moe en oververzadigd van al het wereldnieuws? De vèrre landen zijn dichtbij gekomen, te dichtbij om er over te blijven dromen, toch nog vèr genoeg weg om nèt niet binnen onze eigen geestelijke wereld te vallen. Rondom onze eigen levenssfeer is een brede marge van niemandsland, waar alles vervaagt, waarover we slechts enkele onduidelijke vermoedens hebben. Toch wordt van deze onbekende en verontrustende wereld gezegd, dat die "de akker" is. En dat daar het Rijk in enkele tekenen reeds komt. Enkele jaren geleden, werd ons nog ingescherpt, dat "God – men zou haast zeggen als voorbereiding op onze tijd! – een christengemeenschap gebouwd heeft, die nu ongeveer in elk volk reikt en de burgers uit al deze naties in eenheid en liefde samenbindt. Dit is het resultaat van het zendingswerk van de laatste 150 jaar. Vanzelf haast is uit dit werk een wereldgemeenschap gegroeid. Zij is er nu, en zij is het grote nieuwe feit van onze tijd ... Hier is een reden om ook in de komende dagen te blijven hopen!" (W. Temple).
Wij willen pogen om in deze kroniek met U op de uitkijk te gaan staan – een venster op deze wereld open te zetten – en naast de artikelen, die uiteraard voornamelijk over Indonesië, Suriname en Nederland zullen handelen, proberen, de berichten over de komst van het Rijk gespannen te volgen.

Verschillende delen dezer "wereldgemeenschap" schuiven daarbij onmiddellijk naar voren. Japan, waar na een oorlog die het aantal christenen tot ongeveer de helft teruggebracht heeft (± 150.000), nu de massa's bewogen worden en tienduizenden een weg naar het doopvont zoeken. Generaal Mac Arthur heeft verklaard, dat van een democratisering geen sprake zou kunnen zijn, als men niet tegelijk het Christendom als fundament aanvaarden zou. Vroeg daarom 1000 zendelingen. Ze zijn er nu (ongeveer 1100 R.K. missionarissen, ongeveer 250 zendelingen!).

Deze verbinding van de nieuwe levensstijl met het Evangelie, – beide door een bezettend leger geïntroduceerd! – wordt door velen toegejuicht, door anderen met zorg gevolgd. Wanneer in een officieel zendingsrapport de verwachting wordt uitgesproken, dat "Japan binnen 5 jaar in de kanalen van een Christelijk gemeenschapsleven geleid" kan worden,[ii] *wordt van andere kant gevraagd, wat dit te betekenen zou hebben, wanneer zo – als voorwaarde om in de volkerenfamilie opgenomen te worden – het christelijk geloof opgelegd wordt als fundament van de nieuwe wereld, die men door het toverwoord "democracy" voldoende omschreven acht.*

In China houdt klaarblijkelijk de kerk haar – in de oorlog verworven – prestige. Onder de harde hand van mensen en door de genadige hand van God werden kerk en volk, in de verschrikkingen van de oorlog (die als burgeroorlog nog aanhoudt) naar elkaar toegedreven. Velen hebben in deze verbijsterende jaren in China ontdekt wat zending is en betekenen kan. Naast het getuigenis van President Roosevelt, die betreurde dat hij zo laat in zijn leven eerst ontdekken moest, wat zending eigenlijk is, staat het onverdacht getuigenis van journalisten, dat "geen enkel eerlijk mens, van wat voor ras of natie ook, die de christelijke zending tijdens de oorlog in China aan het werk zag, iets anders zou kunnen gevoelen, dan warme bewondering".[iii]

In India – eindelijk vrij! – treft de eerlijke zorg der christenen, die nu weliswaar beseffen, niet meer in het isolement van een afgesloten christengemeenschap te leven, maar in het volk te zijn opgenomen – en zich toch moeten afvragen, of de vrijheid van hun christelijk belijden voor de toekomst wel voldoende gewaarborgd is.[iv]

In de staat Travancore toch, is de godsdienstvrijheid al (practisch) ingeperkt en mag een Hindoe nauwelijks meer christen worden. Zonder enige illusie verklaart men daarbij, dat "wat nu in Travancore gebeurt, in andere delen van India evenzo volgen kan."[v]

Het Moslim Rijk – Pakistan – plaatst ons opnieuw voor het raadsel van de Islam. Uit enkele voorlopige berichten blijkt dat men het onderwijs in deze nieuwe staat beslist op "de Moslim ideologie" wil opbouwen. Wanneer dit wordt uitgelegd als "dus in de geest van broederschap en tolerantie" en nog uitdrukkelijk verklaard wordt, dat dus ook ruimte gelaten moet worden voor het onderwijs in "andere godsdienstige overtuigingen" (onderwijscongres December 1947) mogen we ons daar van harte over verheugen. De overige moslim wereld toch legt deze moslim ideologie niet zo "tolerant" uit.

In het Midden Oosten wordt een ieder opgeroepen om "met zijn stem het heerlijke woord, dierbaar voor elke gelovige, van Oost en West te laten klinken: "Djihad!" (Heilige oorlog)" en het huis van de Islam te zuiveren van indringers en ongelovigen. Betekent dit, dat – tegenover de nieuwe Joodse staat, waarvan de grenzen, naar men verzekerd heeft, "lijnen van vuur en bloed" zullen worden – de Arabische volkeren uit kerk en moskee op één hoop gejaagd zullen worden (zoals in het laatste jaar in Palestina reeds gebeurd is?) of zullen deze sentimenten zich nu ook gaan keren tegen de kerken in het Arabische Oos-

ten? Het is nog onbekend, in de naaste toekomst zal blijken, of de Liga, die de Arabische volkeren verbindt (sedert 22 Maart 1945),[vi] een Arabisch of Islamitisch blok bedoelt te zijn. De ontwikkelingen in het Midden Oosten zullen we gespannen moeten volgen, niet in het minst, omdat in dit gedeelte van de wereld beslissingen genomen zullen worden, die ook voor Indonesië van het grootste gewicht zijn.
Als een groot vraagteken ligt daar Afrika, het werelddeel dat men voor kort nog het "zwarte" werelddeel noemde. Nu spreekt men anders: "het opkomende, beloftevolle" werelddeel heeft men in de laatste jaren Afrika gedoopt. Het is een van de weinige terreinen voor "koloniale experimenten" gebleven. Maar ook hier is men zich ervan bewust, dat een nieuwe tijd niet ver meer kan zijn. De rassenvraag is brandender dan ooit, de Islam dringt verder door, de "Grote Maatschappij" breekt van alle kanten binnen en ontwortelt de tienduizenden, die vanuit hun dorp en sociaal-geestelijke omgeving in mijnen en fabrieken opeen worden gehoopt. En temidden daarvan de kerk, die groeit, en reeds enkele tekenen opricht van "Christian Wholeness".
En dan is daar Latijns Amerika, waar een verpolitiekt katholicisme de vrijheid van de protestanten aanrandt [vii] en waar bloedige daden van vervolging zijn voorgevallen (Mexico), maar de kerk toch blijft groeien en steeds nieuwe wegen zoekt om het totale leven onder Christus' heerschappij te brengen.

In deze kroniek nu, willen we proberen over belangrijke aspecten en ontwikkelingen op deze akker te berichten. We moeten het zo voorzichtig, als een poging, aankondigen, volledig materiaal staat niet tot onze beschikking. [viii] Wij nodigen een ieder uit om ons mee te helpen, deze rubriek te maken tot een levendig en bewogen relaas over Gods' grote daden.

Noten

[i] F. Melzer. Die Stimme der Mission. Beiträge zu einer künftigen Geschichte der Missions-Literatuur. 1935.
[ii] Report Am. Foreign Miss. Conference, 1947, 24.
[iii] H. P. van Dusen, World Christianity, 1947, 114, 122.
[iv] Mr. Thomas, Student World 1947.
[v] Manikam. Intern. Review of Missions 1947, 25.
[vi] En waarin ook Libanon is opgenomen met een merendeels Chr. bevolking.
[vii] G. P. Howard, Religious Liberty in Latin America. 1944.
[viii] In het werk 'Christianity Today' (ed. H. Leiper) N.Y. 1947, 452 pp. wordt een overzicht gegeven van de 'staat der kerken' in de gehele wereld in en na de Tweede Wereldoorlog.

* Overgenomen uit: *De Heerbaan*, nr. 1 1948, blz. 23-27

Gelukkig is het hier anders

Wees op uw hoede voor de schriftgeleerden, die in lange gewaden rond willen lopen en zeer gesteld zijn op begroetingen op de markten, de voorste plaatsen in de synagogen en de ereplaatsen tijdens de maaltijden, die de huizen van de weduwen verslinden en voor de schijn lange gebeden doen (Lucas 20:46-47).

Je ziet ze zo voor je in Roemenië: orthodoxe priesters in opvallende gewaden, die door mensen met ontzag en eerbied gegroet worden. Bij een galavoorstelling van de opera zaten kerkleiders pontificaal op de beste plaatsen. In Roemenië leerde ik ook begrijpen, wat het betekent dat ze 'de huizen van de weduwen verslinden': het volksgeloof zegt 'hoe meer kerkelijke rituelen bij een begrafenis, hoe beter voor het heil van de overledene'. Daar moet natuurlijk voor betaald worden, dus tasten bedroefde weduwen diep in de buidel en geven hun laatste geld uit aan de priester.
Gelukkig is het hier anders. Als kerk en zendingsorganisaties hebben we geleerd om liefdevol en kwetsbaar te zijn. Macht is een vies woord, iets uit het (koloniale) verleden. Samenwerking en wederkerigheid staan hoog in het vaandel. Er zijn goede afspraken over projecten, zodat zowel wij als mensen elders er zeker van kunnen zijn dat hulp goed terechtkomt.
Wij eten de huizen van de arme weduwen niet op ... We helpen ze juist graag. Ach ja, er is wat minder geld voor dit soort projecten sinds de crisis, want zelf moeten we natuurlijk ook een beetje leuk wonen en leven. Maar blijkbaar hebben ze ook weinig hulp nodig: er komen nauwelijks aanvragen binnen van arme, analfabete weduwen op het internetloze platteland bij onze zendingsorganisaties. Terwijl een goede projectaanvraag volgens onze regels best kans zou maken.
Onlangs haalde een vriend uit Roemenië me op bij het mooie landelijke kantoor van een kerkelijke (zendings)organisatie hier. Verbijsterd vroeg hij of niemand ooit bedacht had hoe zo'n fraai gebouw overkomt op buitenlandse bezoekers uit arme landen.

Na bovenstaande woorden van Jezus volgt de rede over de verwoesting van Jeruzalem en de grote verdrukking en vervolgens over zijn kruisdood en opstanding, waarbij Hij zichzelf als offer gaf tot redding van zondige mensen. Misschien niet geheel toevallig, deze volgorde ...

— Foka van de Beek is theoloog en stafmedewerker van de Nederlandse Zendingsraad. Voor Kerk in Actie was zij van 2005 tot 2012 uitgezonden naar Cluj-Napoca (Roemenië) als docent aan het Protestants Theologisch Instituut aldaar.

Europa en Afrika: cultureel en missionair onderling afhankelijk

Op de recente ontmoeting van regeringsleiders van verschillende Europese en Afrikaanse landen die bijeenkwamen in Abidjan, Ivoorkust, werd intensief gesproken over het thema 'migratie', dat beide continenten, Europa en Afrika, bezighoudt. Als vanzelf ging de aandacht daarbij uit naar kolonisatie en neo-kolonisatie in Afrika.

Tijdens de bijeenkomst in Abidjan, 29 november 2017, werd vastgesteld dat meer dan een miljoen jonge Afrikaanse mensen, jongens en meisjes, hun thuisland verlieten, uitgestrekte woestijngebieden doorkruisten en de Middellandse Zee overstaken naar Europa. Sommigen om politieke redenen, anderen voor een primaire of aanvullende studie of gewoon om werk te zoeken. Velen bereikten hun bestemming niet eens, leden schipbreuk, verdronken in zee, werden gevangen gezet en als slaven gebruikt.
Het probleem van de slavernij in Libië werd uitvoerig besproken. Veel Afrikaanse jongeren zouden hun land hebben verlaten vanwege overbevolking. Om de bevolkingsexplosie in Afrika te helpen beheersen, zo werd gesteld, is meer nodig dan een investering van veel dollars of euro's. Een aantal Europese leiders kwam daarom met het volgende voorstel: invoering van gedwongen anticonceptie als enige afdoende maatregel om overbevolking in Afrika tegen te gaan.
Dergelijke opmerkingen vielen bij de Afrikaanse leiders niet in goede aarde. Wat weten Europeanen over de leefwijze van jongeren in Afrika? En waarom reageren zij zo verontwaardigd over het lot van Afrikaanse jongeren die in Libië tot slaven worden gedegradeerd? Geven ze zich wel rekenschap van de discriminerende opmerkingen waar Afrikaanse migranten in Europa aan blootgesteld worden? Hoe zit het met het naleven van mensenrechten in Europa? Worden die ook niet geschonden als het gaat om sollicitatie- en promotiekansen van Afrikanen die al langer in Europa wonen? En het probleem van de slaven in Libië? Herinnert dat niet aan de tijd dat Europeanen zelf op beestachtige wijze met slaven omgingen?

Rampzalige gevolgen slavenhandel

En toen trok in de discussies de hele geschiedenis van de slavernij in vogelvlucht voorbij. Men bracht in herinnering dat reeds in de klassieke oudheid veel slaven gevangen en gekocht werden in Noord- en Oost-Afrika en dat zij ook toen dienden als arbeidskrachten op het gebied van productie, distributie en consumptie van goederen en diensten.
De slavenhandel door de Arabieren in Oost-Afrika had stellig zeer barbaarse trekken. Ook de Portugezen zouden vanaf de zestiende eeuw in datzelfde gebied hun slaven heb-

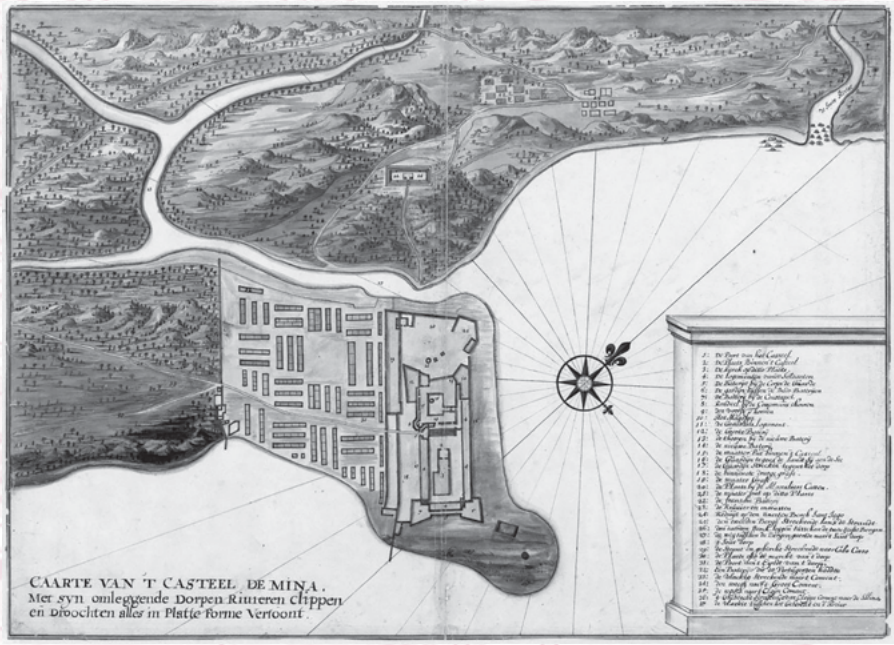

Caarte van t casteel de Mina met syn omleggende dorpen riuieren clippen en droochten – Fort Elmina, Ghana (1665), door Johannes Vingboons, Collectie Nationaal Archief

ben misbruikt om olifanten te achtervolgen om het ivoor te bemachtigen.[1]
Maar al vóór die tijd – vanaf de vijftiende en in de zestiende eeuw – zochten de Portugezen naar zeewegen langs de kusten van Afrika en vandaaruit naar landroutes tot diep in het hart van Afrika. Zo vonden zij toegang tot Ethiopië en later tot het koninkrijk van Congo.
In het kielzog van de Portugese ontdekkingsreizigers zochten ook missionarissen hun weg in Afrika. Zij gingen veelal geruisloos mee in het beleid van de beleidsmakers om controle over menselijke gemeenschappen te krijgen. De Portugezen bleken slaven nodig te hebben voor het werk op hun plantages op het eiland Sao Tomé, niet ver voor de kust van Congo en later ook voor hun gebieden in Zuid-Amerika. Alle middelen werden blijkbaar geheiligd om aan de behoefte van slaven als arbeidskrachten te voldoen: intriges, complotten, moorden.[2]
Naast de Portugezen waren nadien ook de Britten, Fransen, Spanjaarden en Nederlanders bij de slavenhandel betrokken. Aan de westkust van Afrika werden verschillende buitenposten aangelegd om slaven onder te brengen, die vervolgens werden getransporteerd naar het Caribisch Gebied en naar Zuid- en later ook Noord-Amerika. Daar werden ze op slavenmarkten verkocht en gedwongen te werken voor de productie van basisgoederen voor de Europese markt.
De slavenhandel betekende niet alleen een groot verlies van potentieel aan Afrikaanse inwoners. Ze had ook rampzalige gevolgen voor de algemene toestand van het continent, zoals ooit Thos J. Johnson opmerkte:

> 'Om jonge mannen en vrouwen in boeien te slaan voordat ze naar de slavenschepen vertrokken, werden op bevel van Afrikaanse plaatselijke vorsten, mannen, vrouwen en kleine kinderen vermoord en hele dorpen platgebrand. Als gevolg hiervan was er een groeiend gevoel van ontevredenheid, ongenoegen, wantrouwen en angst werkzaam in grote delen van Afrika.' [3]

In dit verband sprak de bekende Kameroense historicus, theoloog en kunstenaar Engelbert Mveng in de jaren negentig over de Afrikaanse 'antropologische armoede'. Volgens hem heeft de slavernij ook de essentie van de Afrikaanse cultuur, haar zelfbewustzijn en gevoel van eigenwaarde blijvend negatief beïnvloed.[4]

Kolonisatie en oorspronkelijke cultuur

Vervolgens kwam het probleem van de kolonisatie aan de orde. Aan het einde van de negentiende eeuw gingen Europese overheden ertoe over zich grote delen van Afrika als hun bezit toe te eigenen. In die tijd was het binnenland van Afrika grotendeels *terra incognita* voor Europeanen. Maar zij hadden goede kaarten van de kustgebieden van Afrika en ondernamen strooptochten naar het binnenland om zoveel mogelijk Afrikaanse territoria in bezit te krijgen. Dit ging vaak gepaard met militair geweld en zo werden de stammen aan hun gezag onderworpen.[5] En dan begon het werven van mannen om dwangarbeid te verrichten voor de aanleg van wegen, spoorwegen en plantages om suiker, rubber en andere tropische producten te verbouwen voor de Europese markt.

Het was Sjoerd Rijpma die ontdekte dat de kolonisten van Oost-Afrika niet bepaald ingenomen waren met de producten die door de mensen zelf werden gekweekt, zoals sorghum en gierst. Die waren en zijn volgens Rijpma veel rijker aan vitamines dan de door Europeanen ingevoerde voedselproducten als cassave en maïs. Ook vond hij dat de Europese kolonisten niets begrepen van de oorspronkelijk gezonde Afrikaanse cultuur die leidde tot minder kinderziekten. Immers, omdat de moeder gedurende drie tot vier jaar borstvoeding gaf aan haar jongste spruit en in die periode geen seksuele contacten had, werd het aantal geboorten op een natuurlijke wijze beperkt.[6]

Christelijke missies

De uitbreiding van de missionaire beweging in Afrika wordt gemarkeerd met de publicatie in 1792 van het boek van William Carey over 'het onderzoek naar de mogelijkheid voor de bekering van de heidenen'. Carey vatte zijn motieven als volgt samen:

> 'Iemand kan door medeleven ertoe kan worden gebracht actief te zijn in het zendingswerk. Hiervoor geldt: niet eerst je eigen levensbehoeften veilig stellen, maar bereid zijn om te lijden, ja zelfs je leven te geven voor de zaak van het Evangelie.' [7]

Volgens dit principe zijn er reeds vanaf het begin van de negentiende eeuw, dus in de pré-koloniale periode, verschillende missiezendingsorganisaties in Afrika actief geweest. Te noemen zijn de Jamaicaanse en de Engelse Baptistenzending in Kameroen en

het werk van de Baselerzending in Ghana. Dit zendingswerk is in omvang geweldig toegenomen na de het begin van de Europese koloniale overheersing van Afrika. Zending was nu niet meer alleen gericht op evangelisatie, maar vooral ook op westers onderwijs en technische en landbouwkundige activiteiten. Dat was de nieuwe realiteit van de missie en zending in Afrika. Degene die deze missionaire omslag duidelijk heeft verwoord, was Theodor Oehler, de toenmalige algemeen secretaris van het zendingsgenootschap van Basel. Hij formuleerde zijn standpunt als volgt:

> 'Er bestaat een verband tussen het koninkrijk van God en de wereldgeschiedenis: het koninkrijk van God is het doel van de wereldgeschiedenis. Hun heersers zijn instrumenten in de hand van God om dit doel te bereiken. De plaats van het koninkrijk van God wordt zichtbaar in het werk van de zending. De zending is er om de heidense religies te bestrijden en de godsdienst van het Europese christendom daar voor in de plaats te stellen.' [8]

Neokoloniale realiteit

Het valt niet aan te nemen dat de missie en de zending door de tijd heen zich in deze visie van Oehler hebben herkend. Daarom lijkt het mij zinnig te verwijzen naar het recent gepubliceerde boek van Michel Lachenaud over de rooms-katholieke missie in Noord-Kameroen.[9] Hij schrijft:

> 'Wanneer je de complexe verbanden tussen kolonisatie en missionaire dynamiek in ogenschouw neemt, mag je niet verbaasd zijn over de manier waarop de koloniale autoriteiten de jonge christenen beschuldigen van het feit dat zij eerder de paters gehoorzamen dan te werken voor de koloniale overheid. Onze pastorale betrokkenheid voor vluchtende mensen komt voort uit het besef, dat als God dicht bij ons is, wij ook het goede nieuws aan de mensen om ons heen moeten doorgeven nauw met hen samen leven en werken. Wij vereren Jezus Christus niet als onze lieve Heer in de hemel, maar als de machtige Heer hier en nu met zijn boodschap van heil en vrede. Hij is de geneesheer die ons en Afrika van haar vele ziekten geneest.' [10]

Over ditzelfde thema schreef de Kameroense theoloog Jean-Marc Ela het volgende:

> 'De uitdaging voor de Kerk het geloof te verspreiden is niet de redding van ongelovigen. De taak waartoe God zijn volk oproept is de strijd voor volledige menselijkheid van mannen en vrouwen die misvormd zijn door de structuren van overheersing en onrecht. Je kunt God niet belijden zonder je zorgen te maken over ieder mens die zich onderdrukt voelt. In dit opzicht is Afrika misschien wel de plaats bij uitstek van de heilsopenbaring van de God van Jezus Christus.' [11]

Missie en zending in omgekeerde richting

Terwijl eerdere studies over het christendom in Afrika de nadruk legden op de rol van Europese zendelingen en missionarissen,

wijzen huidige historici op de rol van Afrikaanse bekeerlingen, catechisten, vertalers en evangelisten. Hiermee bevestigen zij dat het de Afrikanen zelf zijn die het christelijk geloof interpreteren in het licht van hun eigen religieuze achtergrond en het zo tot hun eigen geloof maken.
Wat betreft de situatie van Afrikaanse vluchtelingen en migranten in Europa vandaag zien wij dat mensen op verschillende manieren klaar staan om hun problemen aan te pakken. Maar wat doet de zending aan dit probleem? Wat staat haar te doen om de relatie tussen Europa en Afrika vandaag beter te begrijpen? We hebben te maken met vluchtelingen en migranten uit Afrika die hier hun eigen kerken stichten. Hun aanwezigheid in ons midden kan niet los worden gezien van het koloniale verleden, waarvan zij zeker nog de pijnlijke gevolgen dragen. Ook zijn ze de vernederingen niet vergeten die zij, hun voorouders, hun ouders en hun mensen hebben ondergaan tijdens de koloniale overheersing. Er is dus veel luisterbereidheid nodig om de boodschap te begrijpen die zij naar buiten brengen. Zou het niet kunnen zijn dat de evangelische inzet van deze nieuwe Europeanen de aanzet kan zijn voor een gemeenschappelijke zendingsopdracht in het Westen en wereldwijd?

Noten

[1] Sjoerd Rijpma, *David Livingstone and the Myth of African Poverty: A Close Examination of his Writing in the Pre-Colonial Era,* Leiden: Afrika-Studiecentrum, 2015, 118

[2] Jaap van Slageren, *Influences juives en Afrique. Repères historiques et discours idéologiques,* Paris: Karthala, 2009, 161-176

[3] Thos J. Johnson, Give *a thought to Africa,* Chicago: z.n., 1881, 78

[4] Jaap van Slageren, a.w., 229

[5] Jaap van Slageren, *Les origines de l'Eglise Evangélique du Cameroun. Missions Européennes et christianisme autochtone,* Leiden: Brill, 1972, 40

[6] Sjoerd Rijpma, *a.w.,* 489, 502, 509

[7] William Carey, *An Enquiry into the Obligations of Christians to use Means for the Conversion of the Heathens,* London: The Carey Kingsgate Press Limited, 1792, 72, 73

[8] Jonas N. Dah, *Missionary motivations and methods. A critical examination of the Basel Mission in Cameroon 1886-1914,* Basel Mission, 1983, 82

[9] Michel Lachenaud, *Révélations Africaines. Cameroun, terre d'Evangile*, Paris: Les Editions du Cerf, 2017

[10] Michel Lachenaud, *a.w.,* 34, 55, 78

[11] Jean-Marc Ela, *Repenser la théologie africaine. Le Dieu qui libère,* Paris: Karthala, 2003, 71

** De Engelstalige versie van dit artikel zal binnenkort te vinden zijn in EuropNow op www.europnowjournal.org, een interdisciplinair online maandelijks tijdschrift van Council for European Studies, Columbia University.*

— Jaap van Slageren was zendingspredikant in Kameroen en publiceerde diverse boeken over Kameroen en Afrika in het algemeen en over de Oriëntaals-orthodoxe Kerken. Hij was predikant van de Protestantse Kerk in de Bijlmermeer en in Amsterdam, secretaris van de Nederlandse Zendingsraad en docent missiologie en godsdienstwetenschappen aan de Protestantse Theologische Universiteit van Brussel. Hij is medewerker van het missionaire tijdschrift *Exchange* en lid van de Franse missionaire studiegroep CREDIC.

Sinte Thekla en de macht over je eigen leven

Wie zoekt naar feministische voorbeelden en grasduint door alle legendes en heiligenverhalen uit het vroege christendom, denkt met de hoofdpersoon uit *De Handelingen van Paulus en Thekla* algauw een schat in handen te hebben. Een jonge vrouw die de regels van haar tijd aan haar laars lapt, zichzelf doopt en uiteindelijk predikend rondreist om het evangelie te verkondigen: is dit vroegchristelijke feministische literatuur? Het ligt iets genuanceerder.

Sinte Thekla is in het Westen wellicht een weinig bekende heilige, maar in de vierde en de vijfde eeuw kon haar populariteit in Klein-Azië zich meten met die van Maria. Haar heiligdom Hagia Thekla werd destijds bezocht door grote aantallen pelgrims.
Het geschrift *De Handelingen van Paulus en Thekla*, dat haar verhaal vertelt, is onderdeel van de grotere *Handelingen van Paulus*, apocriefe teksten die algemeen gedateerd worden van het midden tot het einde van de tweede eeuw na Christus. Volgens de Handelingen was Thekla een tijdgenote van Paulus, maar het is twijfelachtig of ze werkelijk bestaan heeft.
In de vroege kerk werd haar verhaal ook niet door iedereen geaccepteerd; de kerkvader Tertullianus noemde *de Handelingen* bijvoorbeeld een verzinsel. Andere kerkvaders, zoals in de vierde eeuw Gregorius van Nazianze en Gregorius van Nyssa, prezen Thekla daarentegen en de laatste noemde haar iemand 'wier verhaal van groot belang was voor de maagden'. Thekla was namelijk bij uitstek beroemd vanwege haar maagdelijkheid – en haar strijd om die te bewaren – en daarom vooral populair onder asceten in de vroege kerk.

Bekeerd door Paulus

De Handelingen beschrijven Thekla als een jonge vrouw die in Iconium (het huidige Konya in Turkije) woont. Als de apostel Paulus langskomt en een boodschap predikt van voornamelijk seksuele onthouding en kuisheid – 'zalig zij die het vlees kuis hebben gehouden, want zij zullen een tempel van God zijn' – hoort Thekla dit vanuit het raam van haar huis.
Zonder Paulus ook maar gezien te hebben, raakt zij geheel in de ban van zijn boodschap en verliest alle interesse in Thamyris, haar verloofde. Na ver-

geefse pogingen om weer haar aandacht te krijgen, geeft Thamyris het boos op en zorgt ervoor dat Paulus gearresteerd wordt. Thekla verlaat daarop 's nachts haar ouderlijk huis en zoekt Paulus op in de gevangenis, waar ze stil luistert naar zijn prediking.
Als haar verdwijning ontdekt wordt, moet ook Thekla voor de plaatselijke gouverneur verschijnen, die haar vraagt waarom ze niet wil trouwen. Thekla zegt, zoals in het gehele eerste deel van het verhaal, geen woord. Onder luide aanmoediging van haar moeder wordt ze veroordeeld tot de dood op de brandstapel. Een miraculeuze storm van regen en hagel dooft echter de vlammen, zodat Thekla kan ontkomen.

Fresco van Thekla van Ikonium, Salvador-kathedraal van Chernihiv, Rusland, late eerste eeuw

#SheToo

In het tweede deel van *de Handelingen* vertrekt Thekla naar Antiochië. Op weg daar naartoe wordt ze herenigd met Paulus, die onderdak heeft gevonden bij een bevriende christelijke familie. Het weerzien is warm en hartelijk, maar wanneer Thekla voorstelt om haar haar af te knippen en Paulus' reisgezel te worden, houdt Paulus dit tegen. Ook als Thekla vraagt om door hem gedoopt te worden, geeft Paulus aan dat ze geduld moet hebben, omdat ze het water later nog zal ontvangen.
Het tweetal reist desalniettemin verder naar Antiochië, waar direct een zekere Alexander verliefd wordt op Thekla. Hij randt haar aan, maar het lukt haar om zijn mantel af te trekken, zodat hij publiekelijk voor schut staat. Alexander, ook in woede, onderneemt dezelfde stappen als Thekla's verloofde en zorgt ervoor dat zij terecht moet staan voor de gouverneur – puur een staaltje van *victim blaming*. Thekla wordt tot de dood 'voor de beesten' veroordeeld, die zij echter mag afwachten bij de vermogende koningin Tryphaena.

Gered en op missie

Deze executie, die veel uitgebreider wordt beschreven dan de eerste, over-

leeft Thekla wederom op wonderlijke wijze, onder andere doordat ze wordt beschermd door een leeuwin tegen de bloeddorstige (mannelijke) dieren. Ook stort ze zich in een bad met gevaarlijke zeeleeuwen, terwijl ze uitroept: 'In de naam van Jezus Christus doop ik mijzelf op de uiterste dag.' De gouverneur laat haar uiteindelijk vrij en noemt haar 'Gods dienares'.
Met jonge mannen en vrouwen in haar gevolg en in manskleding vertrekt Thekla naar Myra, om Paulus weer op te zoeken. Als Thekla aankondigt terug te gaan naar Ikonium, geeft Paulus haar ditmaal wel uitdrukkelijk zijn toestemming om het Woord van God te verkondigen. *De Handelingen* vertellen niet veel meer over het verdere verloop van Thekla's leven – over haar marteldood doen wel andere verhalen de ronde – behalve dat ze tot haar dood nog velen verlichtte met Gods Woord.

Moderne icoon van Sinte Thekla. De Orthodoxe Kerk gedenkt haar op 24 september.

Dappere rebel?

Bij een eerste aanblik lijkt Thekla een voorbeeld van een dappere rebel die alle regels van haar tijd tart. In een wereld waarin haar macht als ongetrouwde vrouw zeer beperkt is, ze op allerlei manieren – vooral door mannen – wordt tegengewerkt en haar leven zelfs meer dan eens ernstig gevaar loopt, is ze onverstoorbaar en volgt ze haar geloof en overtuiging. Ze maakt een transformatie door: van een zwijgend personage dat binnen de muren van haar moeders huis blijft in het eerste deel tot een sprekende en agerende vrouw die de wereld in trekt, in het tweede deel. De meeste mannen in het verhaal spelen een antagonistische rol; zelfs Paulus verdwijnt op cruciale momenten uit het verhaal en eenmaal ontkent hij Thekla überhaupt te kennen. Alle vrouwen daarentegen, zelfs de dieren, steunen onze heldin op verschillende manieren. Op deze manier lijkt dit verhaal dan ook typisch

Reliekbuste van Sint-Thekla, anoniem, 1290-1300

geschreven voor een vrouwelijk publiek – en wie weet was zelfs de schrijfster een vrouw? Volgens deze gedachtegang laten *de Handelingen* zien hoe jonge vrouwen die besloten celibatair te leven, zich konden bevrijden van veel beperkingen die wel voor getrouwde vrouwen golden.

Deugdzaamheid

Als Thekla's gedrag echter zo onconventioneel was als in dit scenario wordt geschetst, is het onbegrijpelijk hoe zij en haar *Handelingen* populair konden worden en de steun konden krijgen van diverse kerkvaders. De hypothese dat het alleen groepen celibataire vrouwen waren die de tekst van Thekla ter inspiratie lazen, wordt daarom algemeen afgewezen, en ook voor een vrouwelijke auteur is geen enkel overtuigend bewijs.
Daarnaast laat Susan Hylen, in een van de nieuwste boeken over Thekla en andere vrouwen in het vroege kerk, zien hoe Thekla juist op veel manieren de deugden beoefent die er van haar verwacht worden. Zo duidt bijvoorbeeld haar zwijgen in het eerste deel op (extreme) zedelijkheid, wat een vrouw inderdaad geacht werd te hebben. Dat betekent echter niet dat vrouwen altijd moesten zwijgen. *De Handelingen* laten dit zelf ook zien: zowel Thekla's moeder als koningin Tryphaena spreken zich duidelijk uit en er wordt naar hen geluisterd. Dat Thekla zelf in het tweede deel van *de Handelingen* het woord neemt, is dus op zich niet zo bijzonder.

Huwelijk en macht

Thekla's volhardende weigering om te trouwen, lijkt extremer. Ten tijde van het schrijven van *de Handelingen* was het celibaat namelijk wel een mogelijkheid voor christenen, maar het huwelijk werd algemeen als de beste optie gezien. Maar *de Handelingen* zijn niet zuiver negatief over het huwelijk: een getrouwd echtpaar geeft Paulus bijvoorbeeld onderdak. Het gaat er meer om welke deugden Thekla tentoonspreidt in haar weigering.
Afkomstig uit een hoge klasse zou Thekla door het huwelijk meer macht in de samenleving hebben gekregen: ze zou bijvoorbeeld beschermster van minderbedeelden of vrijgelaten slaven kunnen worden, en donateur van festivals en gebouwen. Haar weigering om te trouwen geeft haar in bepaalde zin juist minder vrijheid en autoriteit. Thekla laat het huwelijk echter achter zich op een manier waarbij ze haar puurheid en zelfbeheersing (extra) bewaarde. Dit waren voor een vrouw zeer belangrijke eigenschappen.
Thekla is dus, vóór alles, een voorbeeld van zelfbeheersing en volharding om een deugdzaam leven te leiden, ook als de omstandigheden dat zeer moeilijk maken. En hoewel het natuurlijk onmogelijk is om te weten hoe christenen in de vierde eeuw de Handelingen lazen, is het waarschijnlijk daarom dat de lezers haar zo vereerden.

Manwording?

Een laatste belangrijk punt dat gemakkelijk over het hoofd gezien wordt, is

dat Thekla wel deels haar 'vrouwelijkheid' moet afleggen om haar doelen te bereiken. Mannelijkheid was in de Grieks-Romeinse wereld, en ook in het vroege christendom, namelijk veel meer dan alleen een lichamelijk feit waarmee men geboren werd. Eerder was het een instabiele eigenschap, die men constant moest 'verdienen' door 'mannelijk' te handelen. Thekla handelt gedurende *de Handelingen* steeds 'mannelijker' door bijvoorbeeld het huis (het domein van de vrouw) te verlaten en in het mannelijke te treden. Het Grieks gebruikt uiteindelijk 'mannelijke' woorden om naar haar deugden te verwijzen en de verandering wordt voltooid als Thekla aan het einde zich ook in mannenkleding hult.
Maar is het dan ook zo dat Thekla ten slotte mannen onderwijst, zoals Paulus juist in 1 Timotheüs nadrukkelijk verbiedt? (En wat ook de reden is dat Tertullianus niet bepaald blij was met *de Handelingen?*) Zo werd en wordt de tekst meestal wel geïnterpreteerd, maar het Grieks geeft ruimte voor een interpretatie waarin Thekla alleen vrouwen onderwijst.

Een gecompliceerd voorbeeld

Thekla's verhaal laat zien hoe het, in elk geval *in een verhaal*, voor een vrouw niet onmogelijk was om de macht over haar eigen leven over te nemen en uiteindelijk zelf beslissingen te nemen en daarvoor grote bewondering te krijgen. Anderzijds maken we een fout als we Thekla's epos vóór alles zien als het epos van een geheel vrijgevochten vrouw, want zo las de vroege kerk haar waarschijnlijk niet. Voor hen was Thekla eerder iemand die een uitzonderlijk deugdzaam leven leidde, en aan wie zij een voorbeeld konden nemen.

Literatuur

– S.J. Davis, *The Cult of St Thecla. A tradition of Women's Piety in Late Antiquity,* New York: Oxford University Press, 2001.
– S.E. Hylen, *A Modest Apostle: Thecla and the History of Women in the Early Church,* Oxford, UK: Oxford University Press, 2015
– P.B.A. Smit, 'Thecla's Masculinity in the Acts of (Paul and) Thecla', in: Smit, P.B.A. & Creanga, O. (eds), *Biblical Masculinities Foregrounded,* Sheffield: Phoenix Press, 2014, 245-269

— Paula Dubbink behaalde een bachelor aan University College Utrecht en een MA religiegeschiedenis aan de Universiteit van Lund, Zweden, en is nu kandidaat-priester voor de Zweedse Kerk.

Verwonder je en leef

Een mensenleven is het meest wonderlijke dat bestaat. Het begint met een onnavolgbare start door de Schepper-God zelf. Hij blies de levensadem in en gaf ons zo de innerlijke duw om aan ons leven te beginnen. Deze gedeelde start maakt ieder tot een waardevol mens, verrijkt met de diversiteit die er van het begin af aan diep in zit.
Deze combinatie zorgt bij mij voor een blijvende verwondering voor, nieuwsgierigheid naar en inzicht in mensen. Ik verwonder me vooral over alledaagse stappen die mensen zetten. Over impactrijke woorden die gesproken worden, bemoedigende gebaren en liefdevolle blikken die gedeeld worden. Maar ook over het struikelen, vallen en opstaan van een mens, één keer of telkens weer. Het is de kwetsbaarheid van de mens die het leven wonderlijk maakt. Toch ga ik liever voorbij aan de kwetsbare kant van mijn leven. Het liefst buig ik op momenten mijn hoofd naar beneden of leg ik een beschermende arm over mijn lichaam om te doen alsof mijn kwetsbaarheid wel meevalt. Het is namelijk zo weinig vanzelfsprekend om ongedwongen kwetsbaar te zijn.
Totdat er iemand is die mijn kwetsbaarheid vanzelfsprekend vindt. Die aandachtig luistert, mij voorzichtig ruimte, en daarmee bescherming, biedt om mijn kwetsbare kanten te ontdekken. Zodat ik die kan omarmen, in plaats van verstoppen.
Dat maakt deze tekening mij duidelijk: kwetsbaarheid is onlosmakelijk verbonden met mijn leven. En die kwetsbaarheid maakt mij en de ander mens, met leven dat is ingeblazen door God. Zo raak ik weer verwonderd over het leven. Neem daarom de tijd en zie het leven, verwonder je en leef.

— Jolien van Braak MA studeerde kunstgeschiedenis en theologie en zoekt de verbinding van beeldende kunst met geloof, kerk en theologie.

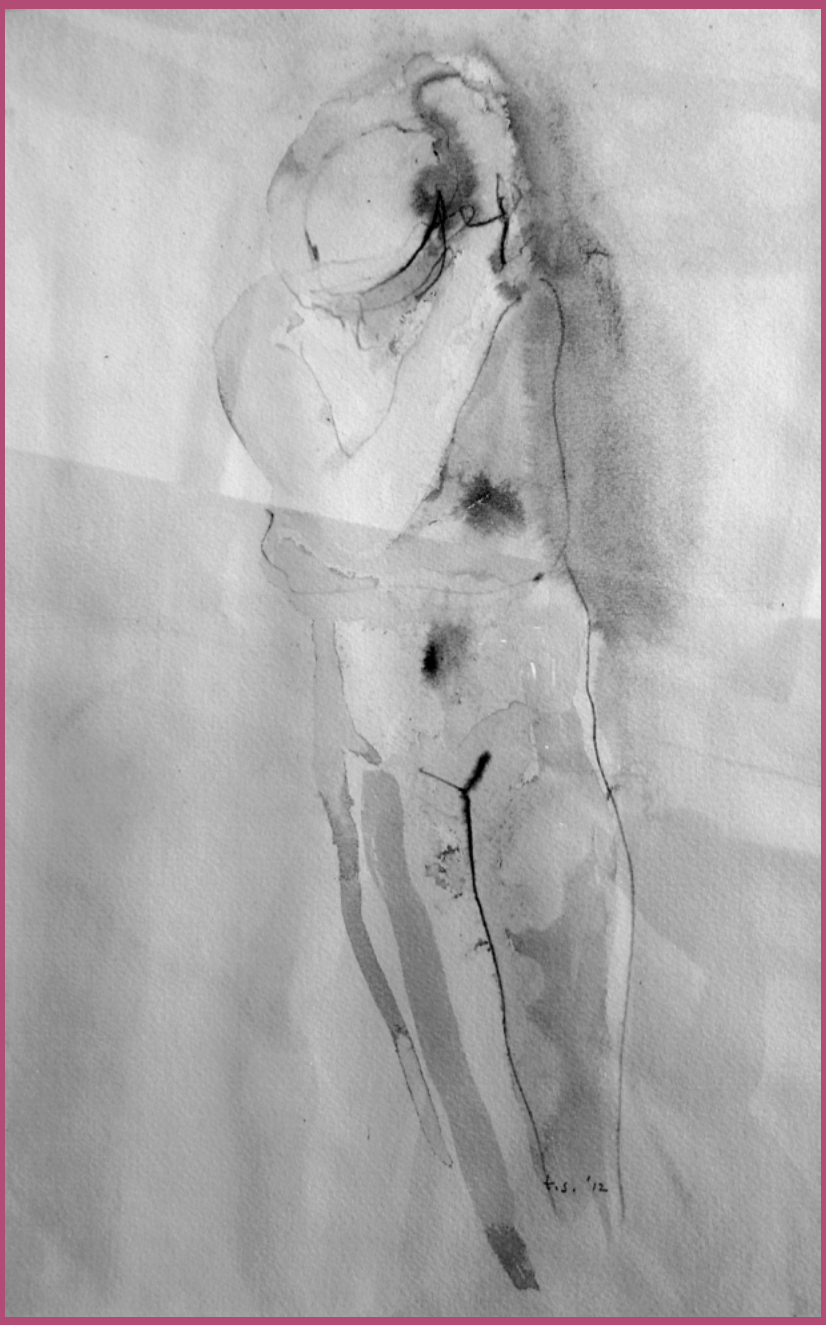

© Tineke Smith, 'How fragile we are', 2014, inkt, www.tinekesmith.com

Protestants en verhollandst

Reflectie bij de intrede van een nieuwe dominee in Vlaanderen

Sint Maria-Horebeke, zondag 3 oktober 2017.
Om 15.00 uur is er de intrede van de nieuwe dominee. Ik was er tijdig. Ik hoopte inzicht te krijgen over de dominee, de consulent, de gemeenten en de genodigden, onder hen de burgemeester. Het kerkgebouw loopt vol. De gemeenteleden zijn prettig aan de babbel. De gesprekken gaan niet over de dominee noch over de kerk. Het gaat over de kinderen, de ziektes, het weer en de aanslag met bijna zestig doden in Las Vegas.
Mijn buurvrouw vertelde me terzijde dat zij een echte Belg is en dat de mensen – zoals op het marktplein waar zij woont – haar begroeten als een Hollandse. 'Niet te geloven!' zegt ze volgens mij iets te luid. Ik zeg haar: 'We zijn als protestanten toch allen zo'n beetje verhollandst niet?!'
Ik dacht aan mijn ouders die in de jaren dertig om pacifistische redenen protestants geworden waren en van het drinken van koffie overgingen naar het drinken van thee. Als een dominee op bezoek kwam, serveerde moeder thee met een koekje. Voorheen ongekend! Het woord Nederlander werd zelden gebezigd. Dominees waren en zijn normaal Hollanders. Dat was een wet van Meden en Perzen. Je was een grote dommerik dat te durven bestrijden!

Het maakt niet uit

Dit kerkgebouw in de Vlaamse Ardennen is een van de mooiste en oudste protestantse gebouwen die België kent. Het bezit een klok en – dankzij koning Willem I – een eigen kerkhof. Enkele minuten na 15.00 uur doen de consulent en de nieuwe dominee hun intrede in de kerk. De gemeente is verheugd. Beter: tevreden. Eindelijk een nieuwe dominee! De gemeenteleden zijn allen, zonder onderscheid, vrome, openhartige en niet-polemisch denkende mensen. Zij beamen de predicatie en zingen uit volle borst de psalmen en gezangen.
De vorige dominee was afkomstig uit Roemenië, zeer geliefd, momenteel voorganger te Gent. Voor hen maakt het eigenlijk weinig uit of de voorganger Belg, Hollander of wat dan ook is. Dat is gelegen in het feit – zo lees ik in een bijdrage van Theo da Costa, predikant en een der eerste inspecteurs Protestantse Godsdienst in het rijksonderwijs – dat de Vlaming net zoals de Waal afkerig is van het nemen van beslissingen: hij schuift graag af, en het hindert hem niet dat de boel in het honderd loopt. Integendeel! Talloos zijn in de gemeenten de 'toehoorders', die geen belijdenis willen doen, niet willen worden 'opgeschreven' of snel van kerkgemeenschap verwisselen.

Vandaag zijn het allen Nederlanders: de nieuwe predikant, de consulent en de afgevaardigde van de Synode te Brussel.

De Vlaming net zoals de Waal is afkerig van het nemen van beslissingen

Plus of min?

Over de vorming van Belgische voorgangers is er wel immer beweging geweest met meer downs dan ups. Gelukkig is daar in de jaren vijftig en zestig verandering in gekomen. Het neusje van de zalm is beslist de solide Belgische (Federale) Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid (FPG) te Brussel aan de Bollandistenstraat 40. Historisch gezien is deze faculteit de voortzetting van de Hervormde Academie te Gent (1578-1584). Sedert de jaren tachtig hebben nog twee andere faculteiten en instellingen het licht gezien in deze contreien en werden ook zij erkend door de overheid (positief geëvalueerd door de NVAO). Ook deze protestantse instellingen hebben hun 'succes' te danken aan de morele en financiële steun van reformatorische sympathisanten elders, vooral ook uit Nederland.
De vraag is vervolgens: is deze situatie van Nederlanders in Vlaanderen een plus- of minteken? Is er maatschappelijke betrokkenheid? Is dat überhaupt mogelijk met kleine Vlaamse gemeenschappen? Wat kan hij of zij doen met de verworven Nederlandse en vooral ook theologische kennis?
Nu, ik heb predikanten gekend die vrij vlug naar Nederland terug verhuisden, met als motief 'Dominee zijn in België doet mij te veel denken aan vakantie'; anderen daarentegen zegden 'zich in België eindelijk 'thuis' te weten en te voelen'.

Protestant (of protestants opgevoed) zijn is in België een status

Positief dient gezegd dat protestant (of protestants opgevoed) zijn in België een status is. Meer dan elders vallen zij op omwille van hun bijbelkennis, hun nuchterheid, meertaligheid, diplomatie en realiteitszin. Dialectisch denken ... In elk geval: kwaliteiten waarmee Belgische protestanten de Europese waarden weten te bekrachtigen.

— Chris Vonck is rector van de Faculteit voor Vergelijkende Godsdienstwetenschappen in Wilrijk (Antwerpen) en namens de Verenigde Protestantse Kerk in België lid van de redactie van *TussenRuimte*.

EEMA en de toekomst van zending

Van 21 tot 23 november kwamen leden, geaffilieerde leden en netwerkvertegenwoordigers van de European Evangelical Mission Assiociation (EEMA) bijeen op Malta om met elkaar te spreken en na te denken over de toekomst van zending in en vanuit Europa en de rol die de EEMA hierbij kan vervullen. Er waren vertegenwoordigers uit onder meer Engeland, Duitsland, Zwitserland, Denemarken, Finland, Roemenië en Nederland. In het gesprek kwamen een aantal cruciale onderwerpen op tafel. Wat is de rol van zendelingen vandaag de dag? Wat is zending zonder zendeling? Hoe betrekken we de volgende generatie op een nieuwe manier? Hoe kunnen we gebruikmaken van sociale media en hoe aansluiten bij de belevingswereld van de gebruikers? *Veranderende wetgeving:* denk aan privacywetgeving maar ook aan de regels rond ANBI en CBF. *Financiële kwetsbaarheid:* waar komen onze inkomsten vandaan, wat is ons verdienmodel? *Sociale veranderingen en dienovereenkomstige verwachtingen:* aansluiten bij heterogene multiculturele samenlevingen.
We zagen uitdagingen maar ook kansen en grote meerwaarde in partnerschappen. Eén van de verlangens, uitgesproken op de laatste dag, was dat de EEMA meer aansluiting zal zoeken bij gelijksoortige netwerken.

— Annemieke van den Berg

NZR over vroegchristelijk discipelschap

Tijdens de raadsvergadering van de NZR in december gaf prof.dr. Peter-Ben Smit, hoogleraar aan het Oud-Katholiek Seminarie, een lezing over 'vroegchristelijk discipelschap en kleine kerken: inspiratie voor zending in de 21e eeuw'. De krimpende kerk in Nederland stemt somber maar geeft ons ook de gelegenheid om opnieuw naar discipelschap te kijken. Terug naar de bronnen van het geloof en de bijbelse teksten lezen vanuit veranderd perspectief. Smit nam ons mee naar de brief van Paulus aan de Filippenzen. Deze brief is, net als de meeste nieuwtestamentische teksten, geschreven aan vijftig tot honderdvijftig hoorders. Geen religieuze klassieker van wereldformaat maar eerder privé-correspondentie. Er staat nogal wat in over minderheid/meerderheid. Posities die connotaties hebben met marginaliteit worden hier belicht vanuit koninkrijksgedachten: neem het voorbeeld van slaaf (dienstknecht) zijn. Dit wordt verbonden aan Christus die slaaf werd ter wille van ons en voorgesteld als een aspect van discipelschap. Zo worden minderheidsposities omgedraaid van marginaal naar cruciaal. Laten wij, als krimpende kerk, niet denken vanuit een overlevingsstrategie maar inspiratie halen uit de voorbeelden die we vinden bij de eerste kerken en weer voluit als discipelen in de samenleving staan.

— Annemieke van den Berg

Nieuwjaarsevent 'Beter samenwerken'

Met ongeveer honderd deelnemers hield MissieNederland op 11 januari in Houten een Nieuwjaarsevent over 'Beter samenwerken'. Bestuursvoorzitter Jaap van de Poll haalde in zijn inleiding 1 Korintiërs 3 aan: 'wij zijn medewerkers van God'. In het Grieks staat er: 'samenwerkers'. Door samen te werken met elkaar, werken we samen met God. Dr.ir. Gwendolyn Kolfschoten, trainer-eigenaar van Beter Samenwerken, nam de deelnemers mee in de principes van samenwerken. Goede samenwerking leidt tot synergie: 1 + 1 = 3. En synergie geeft creativiteit, draagvlak, verbinding en efficiency. In themagroepjes over onder andere besturen, organisatie en fondsenwerving komen we aan de hand van vragen – 'wat breng je mee', 'wat is je behoefte' – tot eerlijke gesprekken. Meteen zien we verbindingen ontstaan, kaartjes worden uitgewisseld en afspraken gemaakt. Dit past helemaal in de visie van MissieNederland: 'verbinden, inspireren en ondersteunen'. Vanwege wegvallende inkomsten staat MissieNederland dit jaar voor een flinke uitdaging. Inbreng van en samenwerken met de deelnemers is nu meer dan ooit belangrijk. En dat is volgens Van de Poll ook de essentie van wat MissieNederland wil zijn: een netwerk waarin christenen actief samenwerken, co-creëren voor het Koninkrijk van God.

— Jurjen Procee, jurjenprocee.nl

'Uitzending en lokale kerken'

Het missionaire landschap is door mondiale tendensen de afgelopen decennia sterk veranderd. Als gevolg daarvan gaan zowel kerken als zendingsorganisaties in Nederland door een proces van heroriëntatie. Tijdens de door MissieNederland en de NZR georganiseerde studiedag werd het uitzendbeleid van missionaire organisaties in Nederland onder de loep genomen. De centrale vraag was: waar liggen de prioriteiten van deze organisaties in de huidige tijd? Arco de Leede, directeur van Interserve, pleitte in zijn inleiding voor een toenemende aandacht voor onbereikte volken. Hij twitterde vorig jaar al: 'Slechts 3% van de zendelingen werkt in een regio waar 97% van de mensen nog nooit van Jezus hebben gehoord. Daarom is zending nodig.' De toenemende secularisatie, en als gevolg daarvan een toenemende nadruk op het kerk-zijn in de buurt, zorgt ervoor dat de kerkelijke aandacht voor onbereikte volken terugloopt, volgens De Leede. Uit het plenaire gesprek daarna bleek dat een missionaire houding zich vooral moet kenmerken door kwetsbaarheid en een luisterend oor. Bij elke missionaire inzet moet zoveel mogelijk samenwerking gezocht worden met een lokale kerk. En, benadrukte iemand, de onbereikte volken bevinden zich binnen onze landsgrenzen door migratie, studie of werk. Is daar voldoende aandacht voor?

— Haije Bergstra, coach bij Missie 1:8

Tear-tweedaagse over Integral Mission

Eind januari organiseerde Tear in Arnhem de jaarlijkse tweedaagse over Integral Mission, om kerkleiders, pioniers en studenten te laten reflecteren vanuit de missionaire praktijk. Op de eerste dag stonden er verschillende werkbezoeken op het programma. Arnhem blijkt op het gebied van missionaire initiatieven behoorlijk voorop te lopen en zeker niet onder te doen voor grote steden als Amsterdam en Rotterdam! Op dag twee reflecteerde Johannes Reimer, hoogleraar missiologie in Duitsland, op het thema 'verzoening in de buurt'. Hij opende met de stellingname dat het op geestelijk gebied zeer slecht gesteld is met Europa. De spirituele groei is 'zero'. Er gebeurt niets substantieels, er is geen impact op de samenleving. De reden? Onze ik-gerichtheid ('Europe lost its social face'). Reimers oplossing is: terug naar de Bijbel. Hij verwees daarbij naar het jubeljaar, waarin het herstel van de familie een belangrijk aspect was. Volgens Reimer verdient het gezin een centrale plaats in ons denken over missie. Het is Gods 'agent of change' in het herstel van de samenleving. Volgens hem is de meest succesvolle vorm van kerkplanting dan ook dat christelijke gezinnen zich vestigen in de wijk en het leven delen met de wijkbewoners ('It's about evangelism through lifestyle'). De zondagse samenkomst is dan een zogenaamde 'family academy' waar elk gezinslid wordt getraind om een zendeling te zijn. Het verhaal van Reimer schuurde regelmatig met mijn eigen gedachten. Is het echt zo slecht gesteld met de kerk in Europa? Ik-gerichtheid heeft zeker nadelen, maar geldt dit niet net zo goed voor patriarchale collectivistische systemen (corruptie, geweld tegen vrouwen)? Hoezo die focus op gezinnen? Hoe zit het dan met alleenstaanden? Moet je als kerk uiteindelijk niet zelf die familie zijn? Kortom, de tweedaagse gaf genoeg stof tot napraten en nadenken.
— Wilma Wolswinkel

GZB-debatavond 'Ik geloof het wel'

We moeten als kerk onze roeping en missie blijven uitleggen vanuit de Bijbel, anders dreigen we te verworden tot een soort weldoenersclub of een SP 2.0. Dit inzicht was de rode draad op de debatavond van de GZB met als thema 'Ik geloof het wel', op 6 februari 2018 in Amersfoort. Met deze avond, waarin een debat plaatsvond tussen ds. P.J. Visser (predikant te Amsterdam) en Jan Marijnissen (politicus SP), werd de GZB-campagne 'De kerk begint opnieuw' afgesloten. De kerk van nu participeert in voedsel- en kledingbanken en ontfermt zich over vluchtelingen. Dat is goed en ook nodig, maar laten we beseffen dat het ook hard nodig is dat we de mensen die we in dit werk tegenkomen vertellen van de bevrijdende boodschap van het evangelie. Sta open voor nieuwe mogelijkheden. Zo hoorden we enkele eerlijke verhalen vanuit Frankrijk en Amsterdam, waaruit bleek dat God soms op wonderlijke manieren momenten geeft om het evangelie te delen. Soms in woorden, maar nog veel meer in daden. *— Richard Meerkerk, student Missionair Werk aan het Evangelisch College*

Hoop voor kwetsbare groepen – Wereldzendingsconferentie in Arusha

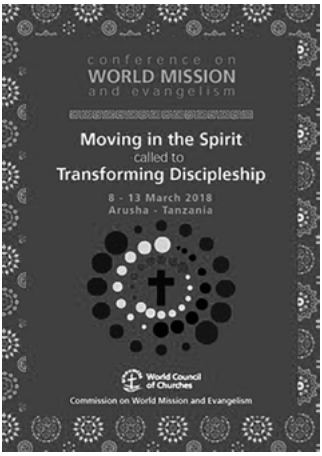

Van de inculturatie van het christendom in Thailand tot de missionaire activiteiten van de presbyteriaanse kerk in Trinidad en Tobago: als je de deelnemers aan de Zendingsconferentie – 8-13 maart in Tanzania – van de Wereldraad van Kerken spreekt, komt er werkelijk van alles aan bod.

De eerste dag in Arusha stond vooral in het teken van ontmoeting. Ook was er een indrukwekkende openingsceremonie en het thema van de conferentie 'Transforming Discipleship' werd in diverse lezingen nader toegelicht.

Tijdens de openingsceremonie was er prachtige Afrikaanse koorzang. De lezingen uit de Bijbel werden met drama verlevendigd en de overweging werd gehouden door Rev. Najla Kassab Abousawan, voorzitter van de World Communion of Reformed Churches. Zij benadrukte dat missie veel meer is dan het redden van zielen, maar juist over het redden van de wereld gaat. Als we het over 'transformerend discipelschap' hebben, dan staat onze verhouding tot de wereld immers centraal. Christus leert ons om je naaste lief te hebben als jezelf. En door Paulus (Galaten 5:14) weten we dat we geroepen zijn om elkaar in vrijheid te helpen en niet onder het juk van de wet. Opdat we allen zullen getuigen van de hoop die in ons is. Precies daarom zijn we voor deze conferentie naar Arusha gekomen, om hoop voor de wereld door te geven.

Na de pauze waren er verschillende toespraken. Onder andere over missie in de marge en het belang van solidariteit met de meest kwetsbare groepen in de samenleving. Het is allerminst vanzelfsprekend dat het kwetsbare in onze maatschappij gezien en bevestigd wordt. Maar dat is wel onze opdracht als christenen. Dit thema koppelde men ook aan Internationale Vrouwendag. Vrouwen hebben in veel kerken nog een achtergestelde positie. Een door een studiegroep opgestelde declaratie werd voorgelezen. De declaratie beschreef het onrecht dat vrouwen in veel kerken wordt aangedaan en was een oproep tot verandering.

Tijdens het avondprogramma werd uitgebreid gesproken over het missiewerk van de Lutherse Kerk en de Rooms-Katholieke Kerk in Tanzania. Als belangrijk doel van de katholieke missie noemde men het bestrijden van de 'onheilige' drieeenheid van armoede, analfabetisme en ziekten. Dit was tekenend voor de zeer maatschappelijk betrokken toespraken en discussies op deze eerste dag van de Wereldzendingsconferentie.

— Marijn Vermet, Doopsgezinde Zending (zie zendingsraad.nl voor meer blogs)

Film

Urszula Antoniak
Beyond Words
2018

De ander kunnen 'invoelen'

Strak in het pak, de blonde haren perfect naar achteren gestreken, moet het Michael een machtig gevoel geven om als jonge advocaat te werken voor een chic advocatenkantoor in Berlijn. Een gevoel dat versterkt wordt wanneer hij gevraagd wordt pro deo een Afrikaanse immigrant te verdedigen. Dat zal immers het maatschappelijke imago van het kantoor opvijzelen, zeker als het de Poolse Michael, zelf immigrant, is die een vluchteling verdedigt.

Onverwacht krijgt Michael bezoek van zijn doodgewaande vader uit Polen. Totale vreemden voor elkaar, maar gedurende het weekend dat Stanislaw zijn zoon bezoekt, ontwikkelt zich een vriendschap tussen beide. 'Ben ik hem iets verschuldigd?' vraagt Michael zich af. 'Ben ik werkelijk een ander mens als ik Pools met hem praat?'
Beyond Words, begin januari verschenen in de bioscoop, is de nieuwste film van de Pools-Nederlandse regisseur Urszula Antoniak, die eerder onder meer het prachtige en intense *Nothing Personal* maakte. *Beyond Words* is een bijzonder stijlvolle film, volledig in zwart-wit en met veel close-ups. Dit maakt het tot een fysieke film, waarin je iedere aanraking of afwijzing voelt.

'Waarom zou je een Duitser willen zijn?' vraagt Franz, collega en vriend van Michael. 'Je wilt het alleen als het je uitkomt.' De symboliek ligt er dik bovenop in deze film. Het gehele Europese immigratievraagstuk lijkt zich hier te ontvouwen. Toch fascineert Michael mij, die zoveel houdt van de stad Berlijn waar hij woont. Net als ik van Amsterdam, de stad waar ik woon. Meer nog, ook ik vraag regelmatig wie ik eigenlijk ben. Wat betekent de vrijheid die ik geniet voor mij? In *Beyond Words* zegt dezelfde Franz tegen Michael dat het vrijheid is om de plek van de ander in te nemen. Wil je de ander leren kennen, dan moet je zijn afkomst kunnen 'invoelen'.

— Joël Friso is theoloog, initiatiefnemer van Het Filmgesprek en lid van Interfilm International.

Muziek

De macht van de registrant

Bij het bespelen van een orgel heb je de keuze uit verschillende registers die de klankkleur en klanksterkte bepalen. De hoeveelheid varieert: van slechts enkele op een bescheiden orgel tot zestig, tachtig of honderd op een instrument met drie tot vijf klavieren. Van de veelal historische orgels in Nederland worden deze registers bediend door het uittrekken van een houten knop, die de toegang van de wind tot de juiste pijpen opent.
Tijdens een concert heeft een organist vaak assistentie nodig om de registers te bedienen. Met name in het symfonische repertoire uit de negentiende eeuw vraagt de muziek om grote contrasten en snelle veranderingen in kleur en sterkte, van fluisterzacht tot oorverdovend hard. De speler heeft daarvoor twee registranten naast zich, die met behulp van een systeem van cijfers en letters precies weten welk register wanneer in- of uitgetrokken moet worden.

Het doemscenario van elke concertorganist is dat een registrant in een expressief adagio op de zachtste stemmen van het orgel per ongeluk een hard trompetregister opentrekt. Aan de andere kant kan een registrant ook echt wat toevoegen aan de uitvoering. Wanneer die weet mee te ademen en de vertragingen en versnellingen voelt aankomen, worden instrument, speler en registrant één in het overbrengen van de muzikale boodschap. Een registrant heeft dus de macht om een orgelconcert te maken of breken ... Het vraagt enige training, maar de rol van een registrant is er dan ook eentje om erkend te worden. De gemeente Haarlem bijvoorbeeld heeft naast een stadsorganist ook enige tijd een stadsregistrant gehad, die (gast)organisten assisteerde bij het ontdekken en gebruiken van het majestueuze Müller-orgel in de Grote of Sint Bavokerk. En nog steeds zijn er vaste assistenten. Een unieke, spannende maar ook dankbare taak, weet ik uit ervaring!

— Iddo van der Giessen, BA Liberal Arts & Sciences: Global Challenges (World Politics), is cantor-organist in de Goede Herderkerk te Rotterdam Schiebroek en student orgel, kerkmuziek en geschiedenis in respectievelijk Den Haag, Rotterdam en Leiden.

Boeken

Een Arabische vertaling van de Institutie

Op zaterdag 11 november 2017 is in Beiroet de eerste Arabische vertaling van Calvijns *Institutie* gepresenteerd. Deze vertaling is tot stand gekomen onder redactie van dr. George Sabra en verschijnt bij uitgeverij Dar Manhal/Al Hayat. Sabra gaf leiding aan een vertaalteam van theologen en linguïsten. George Sabra is als systematisch theoloog verbonden aan de Near East School of Theology (NEST), het theologische seminarium van de protestantse kerken in het Midden-Oosten. Sabra is tevens de directeur van dit instituut. De boekpresentatie viel samen

met de vijfentachtigste verjaardag van de NEST. De NEST ontstond in 1932 uit een fusie van de theologische seminaria van de Armeense Evangelische Kerken (opgericht in 1850) en de Arabische kerken (1869). Sinds 1932 studeerden meer dan vierhonderd mensen af bij de NEST. De meesten werden predikant, kerkelijk werker of godsdienstonderwijzer in het Midden-Oosten. In 2007 werd het idee voor de vertaling geboren. Sabra werkte in de afgelopen tien jaar samen met een bekwaam team van theologen en taalkundigen. De uitgave werd mogelijk gemaakt door de financiële steun van de Fondation pour l'aide au protestantisme réformé (FAP) en de GZB.

Pastoraal en theologisch

Sabra gaf een uitgebreide toelichting bij de presentatie. 'Tot nog toe is slechts een van Calvijns boeken in het Arabisch verschenen. Dat heeft te maken met het feit dat het protestantisme in het Midden-Oosten ontstond uit het werk van piëtistische Amerikaanse zendelingen. Zij richtten zich vooral op de persoonlijke geloofsbeleving, niet zozeer op leerstellingen. De kerken van het Midden-Oosten hebben die negatieve houding ten opzichte van dogma's van de zendelingen geërfd.' Maar dogmatiek is wel degelijk van belang, vindt Sabra. 'Natuurlijk ging het Calvijn om *pietas*, vroomheid, als het werk van de Heilige Geest. En natuurlijk was de *Institutie* voor hem in de eerste plaats geen *summa theologia* maar een *summa pietatis*. Maar hij was er ook van overtuigd dat vroomheid wordt gevoed

door leerstellig onderwijs.' Volgens Sabra ligt de kracht van de *Institutie* in het samengaan van het pastorale en het theologische. 'In het latere piëtisme, ook dat van de Amerikaanse zendelingen in het Midden-Oosten, zijn dogmatiek en vroomheid soms tegen elkaar uitgespeeld. Voor Calvijn was dat echter niet het geval; hij hield die twee bij elkaar.' Het belang van de *Institutie* ligt volgens Sabra echter bovenal in de nadruk op de soevereiniteit van God. 'Het geloof rust, in Calvijns optiek, uiteindelijk op de vrijmacht van God.'

Zeggingskracht

'De *Institutie* heeft vandaag nog steeds zeggingskracht', concludeerde Sabra. 'Het boek kan ons helpen om het geloof en de wereld te begrijpen. Het drukt het hart van het hervormde geloof uit en spreekt zowel de gemeente als het individu aan.

Tips van de Redactie

Boeken

- Anton Wessels, *Jezus zien,* Baarn: Ten Have, 1986

In dit boek worden 'beelden van Jezus' onderzocht in verschillende culturen en wereldgodsdiensten. De auteur gebruikt hiervoor kunst en (theologische) literatuur uit allerlei delen van de wereld. Hierdoor kan de westerse visie op Jezus verbreed, aangevuld of zelfs gecorrigeerd worden. Uiteraard moest de auteur keuzes maken in het vele materiaal dat er is. Het boek is intussen al wat ouder, maar desondanks geeft het een interessant beeld van andere visies op Jezus.

- Knut Edvard Larsen and Knud Jorgensen (ed.), *Power and Partnership,* Oxford: Regnum, 2014

Dit boek focust op *faith-based development* met een speciale nadruk op de vraag van macht. Er wordt gekeken naar de donkere en naar de positieve kanten van macht en partnerschap en de interactie tussen deze twee. Met relevante *case studies* uit enkele wereldreligies en nieuw materiaal en inzichten uit het interdisciplinaire debat over dit thema.

- Atola Longkumer, Jørgen Skov Sørensen and Michael Biehl (ed.), *Mission and Power: History, Relevance and Perils,* Oxford: Regnum, 2017

Zending kan de verbintenis met macht niet negeren. Christelijke zending is onvermijdelijk gelokaliseerd binnen matrices van machtsstructuren: religie, cultuur, koloniale macht, economie en gender. Het is niet alleen in de missionaire beweging die vooral uit het Westen opgekomen is, dat christelijke zending verbonden is met structuur en macht. Ook de christelijke gemeenschappen vandaag de dag bieden significante beelden, praktijken, uitdrukkingen en soms exploitaties van macht. Dit boek bestudeert de notie van macht in relatie tot christelijke zending en gaat kritisch in op vragen als: welke noties van macht hebben de zending doordrongen? Hoe is er omgegaan met machtsstructuren tussen christelijke zending en lokale culturen en religies? Welke van deze machtsmanifestaties verstoren en werken de waarden van het evangelie tegen?

De serieuze lezer moet Calvijns inzicht in de Bijbel en het geloof wel bewonderen. We staan in dit boek oog in oog met een man die voortdurend Gods aangezicht zocht.'
— Wilbert van Saane

David Dessin, *God is een vluchteling. De terugkeer van het christendom in de Lage Landen*, Kalmthout België: Pelckmans uitgevers nv., 2017, 210 bladzijden, € 20

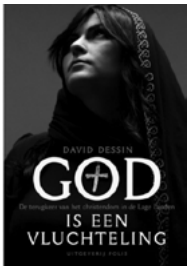

David Dessin maakt een indrukwekkende reis langs openbare en verborgen plekken waar christenen uit andere culturen samenkomen. Velen onder hen zijn als vluchteling naar de lage landen gekomen. Hun kerkelijke en politieke achtergrond wordt beschreven. Om die reden duikt hij in de geschiedenis van minderheden, die in veel gevallen in hun land van herkomst bijna uitgeroeid zijn door vervolging, marteling en moord. Het blijft een reisverhaal, een bezoek aan die grote verscheidenheid van gemigreerde christengroepen.
Veel westerse christenen weten niet van het bestaan van deze nieuwe Europeanen en hebben geen idee over het verleden van hun kerken in Perzië, China, Congo, Eritrea enzovoort. Het duurt misschien niet lang meer of deze christenen overtreffen in België en Nederland in aantal de leden van de traditionele, gevestigde kerken. Om daarom God een vluchteling te noemen gaat me iets te ver. En het op de achterflap geschrevene: 'God is terug en woont in Europa' is waarschijnlijk een aandachtstrekker-tekst. Maar het is een zeer informatief boek. De ernst van het geloof ontroert en houdt ons en anders wel onze samenleving een spiegel voor.
Wij in het Westen hebben niet alleen geen idee hiervan, maar weten ons als doorgeslagen gesecularisseerden ook niet te verhouden met deze in onze ogen 'antieke' christenen. We noemen hen niet in onze media en politieke gesprekken. Daarin gaat het vooral om de schrik die de islam onder ons teweegbrengt. En dan die wonderlijke verhalen over hoe de drie miljoen onderdrukte, gemartelde en vernietigde christenen uit Mao's tijd zich vermenigvuldigden tot zo'n honderd miljoen christenen in het hedendaagse China.
Lezen! Al is het alleen maar om ongerust te zijn over waarom we zo onwetend zijn.
— Piet Both

Tips van de Redactie

Film

• Xavier Beauvois (regie), *Des hommes et des dieux,* 2010
Op waarheid gebaseerde Franse dramafilm over acht Franse cisterciënzer monniken in een klooster in Algerije die in harmonie samenleven met de islamitische dorpelingen. Langzaamaan breekt het terrorisme door in het gebied. De monniken zijn niettemin vastbesloten om in de streek te blijven. Als ze enkele gewonde terroristen verzorgen, zetten de autoriteiten hen onder druk om het land te verlaten.

Rob van Essen, *Zoenen en zegenen. Zoeken wat verloren ging – genezen wat gebroken is*, Gorinchem: Narratio, 2017, 310 bladzijden, paperback € 22,50

Dit boek is een compilatie van eerder verschenen artikelen en lezingen van de auteur rond de thema's 'dienst der genezing' en 'bevrijdingspastoraat'. De thema's zijn verweven met het leven van Van Essen zelf. Van Essen ontwikkelde in zijn jongvolwassen jaren 'een levenslange afkeer van het benaderen van de werkelijkheid met van te voren ingenomen theologische standpunten'. Hij werkte in een gereformeerd psychiatrisch ziekenhuis waar op de gevel de tekst stond: 'Deze tekenen zullen de gelovigen volgen: zieken zullen zij de handen opleggen, duivelen zullen zij uitwerpen', maar de realiteit was dat mensen met kalmeringsmiddelen suf werden gehouden. Zoekend naar de relatie tussen geloof en dagelijks leven kwam hij in contact met de oecumenische Lucasorde (die de dienst der genezing op de liturgie van de kerk wil zien) en met dr. Karel Kraan. Als Jezus Christus de Opgestane is, wat is daar dan in deze werkelijkheid van te merken? Van Essen komt over als een man met een open geest, niet bang als tegendraads gezien te worden. Hij is een halve eeuw nauw betrokken geweest bij de Lucasorde, die met de Charismatische Werkgemeenschap samen in 2007 een gezamenlijke verklaring publiceerde omtrent 'Gebed en genezing'. Zoals ook internationaal gebruikelijk is, wordt over dienst der genezing gesproken en niet van gebedsgenezing, een term die genezing impliceert. Persoonlijk zou ik liever nog de term heling *(healing)* gebruikt zien, omdat die term ruimte over laat voor het heel worden op velerlei vlak. Immers, niet iedere zieke geneest op de manier die wij graag zien, maar ongezien kan God toch met heling bezig zijn. Denk hierbij aan herstel van de relatie met Hem, of relaties onderling, en vergeving. Het boek is verdeeld in veertien thema's waar de artikelen ondergebracht zijn. Met mooie woordspelingen wordt er geschreven over de noodzaak symboliek en gebruik van onze zintuigen in de geloofsviering (handtastelijk heil) te herontdekken, ziekenzalving als Gods helende omhelzing te zien, over innerlijke genezing. Uiteraard is er aandacht voor (in onze ogen) onbeantwoord gebed en hoe hiermee om te gaan alsmede de plaats van lijden in ons leven. Ook stervensbegeleiding komt aan de orde. Pioniers in de bevrijdingstheologie en gebedsgenezing hebben een plaats in het boek en ook valt er meer te lezen over de Lucasorde. *Zoenen en zegenen* is een handreiking aan eenieder die zich wil verdiepen in heling en bevrijding. Er zijn vele referenties te vinden om verder te graven naar 'wat verloren ging en te genezen wat gebroken is'. Wel is het goed om te beseffen dat de gebruikte artikelen van deze compilatie verschenen zijn in een tijdsbestek van vijfentwintig jaar en dus wat soms als recent wordt geduid, niet altijd zo recent is.

— Annemieke van den Berg

Hans Kommers, *Triumphant Love. The contextual, creative and strategic missionary work of Amy Beatrice Carmichael in South India*, Durbanville: AOSIS, 2017, 771 bladzijden, download-pdf via de website books.aosis.co.za

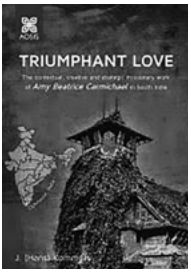

Amy Carmichael (1867-1951) was een Ierse zendelinge, die het grootste deel van haar leven in India werkte. In Ierland en later in Engeland was ze van jongs af aan al betrokken bij kerkelijk werk. Eind jaren tachtig van de negentiende eeuw raakte ze betrokken bij de Keswick Conventies en ontstond haar roeping om de zending in te gaan, ondanks haar zwakke gezondheid. Na enkele kortere periodes in andere Aziatische landen, arriveerde ze in 1896 in India. Daar trok ze zich het lot aan van kinderen die op zeer jonge leeftijd terechtkwamen in de tempelprostitutie. In het plaatsje Dohnavur ving ze deze kinderen op en in de loop der jaren groeide dit uit tot een zeer grote gemeenschap, die nog steeds bestaat. Amy publiceerde ook een groot aantal boeken. De auteur van deze biografie plaatst Amy Carmichael in een breder kader en schenkt aandacht aan de kerkelijke en maatschappelijke situatie waarin ze opgroeide en werkte. Hij heeft hiervoor naast literatuurstudie ook materiaal uit archieven doorgenomen. Zelf is hij ook een paar weken in Dohnavur geweest om mensen te spreken en de aantekeningen in Amy's eigen boeken te bestuderen. Het is een stevig boekwerk geworden, waarbij wel aangetekend moet worden dat er soms herhalingen in voorkomen. Het boek leest vlot en bevat dankzij het gedegen onderzoek een schat aan informatie. Het uitgebreide notenapparaat is behulpzaam voor mensen die van een bepaald onderwerp meer willen weten. Aan alles is de bewondering van de auteur voor Amy te merken, hij schrijft dit boek dan ook vanuit congenialiteit met haar. Met de focus op haar persoon wil hij daarnaast ook meer aandacht vragen voor de vele vrouwen die in de zending werkten en werken. Daarbovenuit gaat het hem echter, net als Amy, om Gods grootheid en werk in deze wereld te laten zien en mensen tot Christus te brengen.

— Foka van de Beek

Studiebijeenkomst 'Vrouwen in de zending'

De NZR en MissieNederland organiseren samen met zendeling-auteur Hans Kommers een studiebijeenkomst over 'Vrouwen in de zending' op (waarschijnlijk) 21 juni. Meer informatie volgt via de website zendingsraad.nl

Zendelinge Amy Carmichael redde honderden jonge meisjes en jongens in Zuid-India van tempelprostitutie.

21 april
Zendingsjongerendag
GZB: 'Laat je zien'

Als je denkt aan zending, aan wie denk je dan? Met wie zou jij het Evangelie willen delen? Of, om 't nog wat spannender te maken: wie zou je willen bereiken, maar heb je misschien over het hoofd gezien? Het Evangelie is voor iedereen, aan Gods liefde zijn geen grenzen. Maar hoe doe je dat in de praktijk, oog hebben voor iedereen? Op de GZB-zendingsjongerendag op 21 april willen we met die vraag aan de slag. 'Laat je zien!' Geïnspireerd door het thema 'Laat je zien' ga je met Zacheüs in gesprek: wat betekent het dat God jou heeft gezien en hoe kun daardoor zelf omzien naar anderen? Je hoort hoe zendingswerkers hebben geleerd om mensen in het oog te krijgen. En je ontdekt op welke manier en op welke plek jij je kunt laten zien. Een verrassende en veelzijdige dag voor wie niet bang is uit de boom te klimmen.
Van 10.00-15.15 uur in De Brugkerk Amersfoort; € 10; opgeven via www.gzb.nl

21 mei
50 jaar Raad van Kerken

Maandag 21 mei, Tweede Pinksterdag, hoopt de Raad van Kerken in Nederland stil te staan bij het 50-jarig bestaan. Welkom in de Joriskerk in Amersfoort voor een dagprogramma met viering van 15.00-18.00 uur. Een afwisselende viering met veel pinksterliederen en dromen over de toekomst van de oecumene. Plaatselijke raden van kerken kunnen foto's insturen voor een fotowand over het praktische werk in de plaatselijke raad van kerken. Iedereen is welkom. Aanmelden: rvk@raadvankerken.nl

25-26 mei
Missie V.O.N.K.

Ontdek wat evangelisten wereldwijd moeten overwinnen en aan zegeningen mogen vieren in een sportieve nacht mét inhoud, rond geloof delen wereldwijd. Geef je op met een team van je kerk en laat je sponsoren voor het werk van evangelisten wereldwijd. Missie V.O.N.K. staat voor: Vertellen - Ontdekken - Navolgen - Kiezen. De derde editie van Missie V.O.N.K. is in de nacht van 25 en 26 mei in de Veluwse bossen.
www.missievonk.nl > geef je (team) op

11-15 juni
Zomerschool Evangelie & moslims

Een praktische en intensieve trainingsweek over het geloof en de cultuur van moslims en hoe je hen kunt bemoedigen om volgeling van Jezus te worden. Een belangrijk onderdeel is ook de ontmoeting met moslims zelf. 11 juni 10.00 uur t/m vrijdagmiddag 15 juni 15.00 uur in Voorthuizen.
www.evangelie-moslims.nl

23 augustus
70 jaar Wereldraad van Kerken

De Wereldraad van Kerken bestaat 70 jaar. Dat wordt gevierd in Amsterdam op donderdag 23 augustus van 11.00-16.00 uur. Het eerste deel bestaat uit een pelgrimage van gerechtigheid en vrede door de stad (de precieze tijden volgen nog). Vanaf 16.00 uur is er een viering in de Nieuwe Kerk met onder anderen dr. Agnes Abuom, voorzitter van de Wereldraad van Kerken. Meer informatie: rvk@raadvankerken.nl

TussenRuimte 2018/2
Godsdienstvrijheid

In verschillende landen waar Nederlandse zendings- en ontwikkelingsorganisaties werkzaam zijn is er een gebrek aan (volledige) godsdienstvrijheid. Dit maakt het werken in die landen vaak moeilijk en daarnaast is er de zorg om lokale christenen die te maken hebben met vervolging. Niet alleen christenen worden echter vervolgd, er zijn ook andere godsdienstige groepen die hiermee te maken hebben. Daarnaast is het soms zo, dat het geloofsvervolging lijkt, maar dat de werkelijke oorzaak iets anders is, bijvoorbeeld etniciteit of landbezit.
In het komende nummer van *TussenRuimte* willen we ons in het thema 'godsdienstvrijheid en vervolging' verdiepen. Wat houdt het mensenrecht 'godsdienstvrijheid' precies in? Waar krijgen mensen die vervolgd worden mee te maken? Hoe kun je als organisatie met dit probleem omgaan?

TussenRuimte 2018 | 3 (september) wordt een lustrumnummer: 10 jaar *TussenRuimte* en 70 jaar geleden het eerste nummer van voorloper *De Heerbaan*. Welke zendingsthema's waren toen belangrijk, welke verdwenen en welke zijn blijvend?

TussenRuimte 2018 | 4 (december) gaat in op 'Kerk en synagoge'.

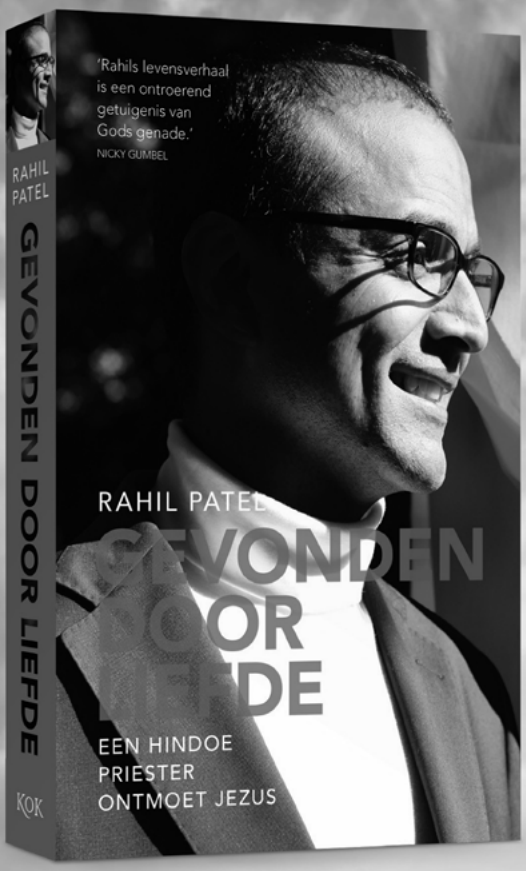

Als gunsteling van goeroe Guruji maakt Patel snel carrière in de mondiale hindoe-gemeenschap. Maar de boodschap die hij brengt, heeft hemzelf steeds minder te zeggen. Op een dag wordt hij gevonden... door liefde.

'Het doel van mijn leven is Gods liefde te ontvangen.'

– RAHIL PATEL

€ 19,99

paperback | 288 blz. | 9789043528924

Brandan Robertson is een bekende LHBT-activist in Amerika. In Zwerven met God vertelt hij over zijn zoektocht tussen geloof en twijfel, tussen traditie en vernieuwing.

'Dit boek is een betrouwbare metgezel voor iedereen die op zoek is naar een nieuwe manier van zijn in deze wereld.'

- RICHARD ROHR

€ 16,99

paperback | 176 blz. | 9789043528757

KOK

www.kok.nl

We volgen Jezus op zijn weg naar het kruis. 14 keer staan we stil bij een statie van zijn lijdensweg. Verlaten door God, verraden door Judas en verloochend door Petrus, veroordeeld door Pilatus, vernederd en geslagen. Op weg naar Golgota bezwijkt hij onder de last van het kruis. Agnes Hoffschulte schreef bij deze staties pastorale teksten die geschikt zijn voor gesprekken met ernstig zieke en stervende mensen. Sobere, fijngevoelige teksten die de kwetsbaarheid van het eindige leven zoekend onder woorden brengen.

gebonden • 64 blz. • 9789043529617 • € 14,99

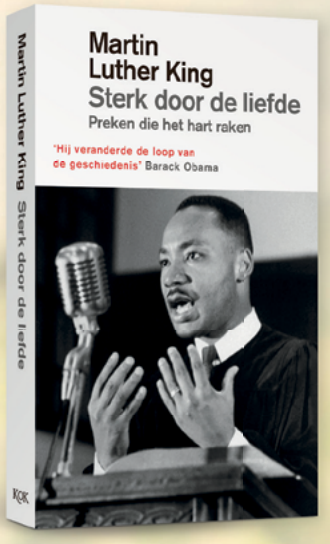

Vijftig jaar na de moord op Martin Luther King leven diens charisma en inspiratie onverminderd voort. Deze tijd van conflicten en oorlogsdreiging heeft dringend behoefte aan leiders die de boodschap van Martin Luther King weer in praktijk brengen. King predikte een geweldloos verzet dat veel sterker is dan wapens en onderdrukking. In dit boek komen zijn bevlogen preken aan bod.

paperback • 224 blz. • 9789043529372 • € 19,99

Remonstranten benadrukken graag de diversiteit van hun spiritualiteit - 'Geloof begint bij jou'. Maar hoe zit het met hun voorgangers: wat betekent geloof voor hen? Vierentwintig remonstrantse predikanten zijn gevraagd te schrijven over de bron van hun spiritualiteit. De variëteit aan invalshoeken inspireert en geeft de lezer ruimte een eigen weg te gaan. Wie op zoek is naar zin en betekenis in de huidige samenleving vindt in deze stimulerende voortrekkers goed gezelschap.

paperback • 160 blz. • 9789021144962 • € 12,99